

De tuin van het geluk

De vriendschap danst de wereld rond en roept ons allen op te ontwaken
en onszelf gelukkig te prijzen. (Epicurus, Vaticaanse stelling nr. 52)

i-Filosofie

to 👍 or to 👎 our e-times?

- een bescheiden boodschap

Buky Schwartz

John Holcroft

Banksy

Paul Gordyn

panoptiCONS, kunstcollectief Front404

Sharing is caring, anonieme graffiti

installation with e-waste, activisten Greenpeace

Strangers in the light, Catherine Balet

Inhoudsopgave

I-FILOSOFIE IN E-TIMES: EEN BESCHIEDEN BOODSCHAP	4
<i>i-Filosofie en bescheidenheid</i>	4
ONS I-TIJDPERK: INFORMATIE - VAN ALLE TIJDEN - WOERT	5
<i>Informatie is van alle tijden</i>	5
Informatie	5
Informatiedragers.....	6
Evolutie van informatiedragers.....	7
Belang van informatie	7
Informatie en intelligentie (mens versus big data-machines)	8
<i>Informatie woert in het i-tijdperk</i>	9
Het i-tijdperk is een e-tijdperk	9
Het i-tijdperk is de recentste fase van het moderne groeitijdperk	11
ZINGEVINGSETHIEK IN HET I-TIJDPERK: WAANZIN VAN DE GROEI ALS ONTKENNING VAN DE DOOD	13
<i>Mogelijke voordelen van het i-tijdperk voor het goede leven</i>	13
<i>Vele nadelen en gevaren van het i-tijdperk voor het goede leven</i>	13
<i>Te veel virtualiteit bedreigt het goede leven</i>	15
Reële en virtuele wereld	15
Het vereiste evenwicht tussen reële en virtuele wereld	15
i-Tijdperk: teveel virtualiteit leidt tot een verarmd en verwrongen leven.....	17
<i>i-Gedreven hyperconsumentisme bedreigt het (goede) leven</i>	18
De i-technologie drijft de groei van het hyperconsumentisme	18
Het i-gedreven hyperconsumentisme leidt tot slavernij	20
Het i-gedreven hyperconsumentisme leidt tot infantilisering	22
Onze hyperconsumentistische i-cultuur maakt ons infantiel	22
Infantilisering is niet wenselijk	24
Infantilisering is gevaarlijk.....	25
Het i-gedreven hyperconsumentisme leidt tot destructie van het leven	26
Het consumentisme voorbij: goed leven met de dood	28
SAMENLEVINGSETHIEK IN I-TIJDPERK: VERLOREN EVENWICHT OP VLAK VAN PRIVACY EN DISCIPLINE	31
<i>Samenleven: het private en het publieke</i>	31
Betekenis van het private en het publieke	31
Wijziging verhouding tussen het private en het publieke door het civilisatieproces.....	31
Het vereiste, maar moeilijke evenwicht tussen het private en het publieke	33
<i>Sociale samenhang en efficiëntie in ons i-tijdperk</i>	34
i-Tijdperk en de efficiëntie van organisaties	34
i-Tijdperk en verbondenheid	35
i-Tijdperk en vermindering van discipline	36
<i>Politiek in ons i-tijdperk</i>	37
<i>Economie in ons i-tijdperk</i>	38
i-Technologie en kapitalisme: opnieuw 19 ^e eeuwse ongelijkheid.....	38
i-Technologie, postkapitalisme en socialisme.....	40
i-Technologie en inkrimping.....	41
<i>Veiligheid in ons i-tijdperk</i>	42
OPROEP TOT ACTIE VOOR I-BESCHIEDENHEID.....	46

i-Filosofie in e-times: een bescheiden boodschap

Er is op wereldschaal een ontzaglijk gevecht gaande om een volledige greep te krijgen op het denken, waarden en handelen van alle mensen. Onder invloed van de media-business worden miljoenen met allerlei amusement in slaap gewiegd en begrijpen zij de wereld verkeerd. Als uit die onjuiste perceptie ook een inadequaat handelen volgt, mogen we het ergste verwachten.

Het meest benauwende vind ik dat nog maar weinigen in staat zijn dit in te zien, laat staan de moed hebben zich ertegen te verzetten.

(Jaap Kruithof, in *Het neoliberalisme*, hoofdstuk over televisie, 2000)

Denken is strijden tegen de eigen luiheid en gemakzucht en deze strijd wordt steeds moeilijker daar de media deze luiheid en gemakzucht systematisch exploiteren en aanmoedigen.

(Bernard Stiegler, in *Per toeval filosoferen*, 2004)

Het is door de lens van de negentiende-en twintigste-eeuwse geschiedenis dat we het effect van internet op de eenentwintigste-eeuwse samenleving kunnen begrijpen.

(Andrew Keen, *Internet is niet het antwoord*, uit de conclusie, 2015)

i-Filosofie en bescheidenheid

Informatiefilosofie (i-filosofie) wil vragen beantwoorden over informatie. Zoals bij elke filosofie is bescheidenheid hierbij de beste houding: niet teveel veronderstellen of willen (hoogmoed) en ook niet te weinig (nederigheid), maar de juiste scheidingslijn zoeken tussen wat teveel en wat te weinig is (de juiste maat vinden).

Deze tekst is om praktische redenen bescheiden in opzet en wil uit de vele vragen omtrent informatie vooral deze vraag beantwoorden: wat is er gebeurd dat we onze huidige tijd het informatietijdperk noemen en is dat een goede of slechte zaak, enerzijds wat betreft de zingeving van het leven, anderzijds wat betreft het samenleven van mensen? Belangrijker is dat de antwoorden zullen getuigen van bescheidenheid.

Om de betekenis van informatie en het i-tijdperk voor het goede (zinvolle) leven en het goed samenleven te kunnen bespreken is eerst een inzicht nodig in wat informatie en het i-tijdperk juist zijn.

Ons i-tijdperk: informatie - van alle tijden - woekert

Informatie is van alle tijden

Informatie

Informatie is een toestand van een materieel-energetisch substraat dat voor een systeem betekenis heeft, d.w.z. dat die toestand via een proces van identificatie en discriminatie bij het informatie-verwerkend systeem leidt tot gewijzigd gedrag van dit systeem.¹

Informatie is dus een relatief begrip: waar materie-energie² op zich bestaat, bestaat informatie nooit op zich, maar altijd ten opzichte van een informatie-verwerkend systeem (een i-systeem). Een geluid (radiogolven) is nooit informatie als het niet waargenomen wordt door een i-systeem (het is ten hoogste potentiële informatie).

Informatie is steeds een materieel-energetisch iets, maar niet elk materieel-energetisch gegeven is informatie. De warmte in een kamer die een ijsblokje doet smelten, is geen informatie. De energie die een thermostaat doet werken is geen informatie. Een moeder die haar kind een boterham geeft of haar kind verwarmt door te omhelzen geeft wel materie of energie, maar geen informatie door aan haar kind. Een materieel-energetisch gegeven dat opgenomen wordt door een systeem, wordt pas informatie als het gegeven een betekenis krijgt voor het systeem, doordat het systeem dat gegeven in een bepaald opzicht (het betekenis verlenende opzicht) identificeert met andere gegevens en tegelijkertijd onderscheidt (discrimineert) van andere gegevens. Het i-systeem deelt de wereld op in een verzameling van gegevens met een bepaalde betekenis en een verzameling van gegevens die die betekenis niet hebben. Het i-systeem kent aan het materie-energetische gegeven een idee toe en reduceert daardoor een veelheid tot een eenheid (een vorm, een idee). Informatie is ordening van de wereld. De betekenis van een teken voor een i-systeem blijkt uit het gedrag van het systeem dat volgt op het ontvangen van het teken. Bij complexe systemen, zoals de mens, kan dit gedrag een louter innerlijk gedrag zijn: op het horen van het teken “tafel” zal ik denken aan tafels (het gedrag bestaat in het begrijpen van het teken).³

Als ik met de fiets aan het rijden ben en stop door tegen een verkeerspaal aan te botsten, dan beïnvloedt de verkeerspaal mij, maar er is geen sprake van informatie, enkel van energetisch-materiële uitwisseling. Als ik met de fiets aan een kruispunt kom en een rood licht op een verkeerspaal zie, dan plaats ik dat rood licht in de verzameling “voorwerpen

die je gebieden om te stoppen”. Het groene licht op de verkeerspaal en een rood licht ergens anders dan op een verkeerspaal (bv. op een reclamebord) plaats ik in de verzameling “voorwerpen waarbij je gerust mag doorrijden”, terwijl ik een verkeersbord met stop erop wel plaats in de verzameling “voorwerpen die je gebieden om te stoppen”. Het rode licht is, dank zij mijn kennis van het verkeersreglement (de betekenis verlenende taal of code) meer geworden dan enkel een rood licht, het is een element geworden van de verzameling “voorwerpen die je gebieden om te stoppen”: het is informatie geworden. Zolang ik het verkeersreglement niet ken, is het rood licht gewoon een voorwerp, zodra ik het verkeersreglement ken, wordt het informatie. De betekenis van het teken “rood licht” is dat, als ik het rood licht heb waargenomen, ik stop (uiteraard kan ik een rood verkeerslicht zien en toch niet stoppen, maar dat komt dan omdat ik nog andere informatie ontvang met een betekenis om niet te stoppen).⁴

Informatiedragers

Er zijn twee fundamentele verschillen tussen materie-energie en informatie.

Het eerste verschil is dat materie-energie kan overgedragen worden, maar het gevende systeem verliest dan wat het ontvangende systeem wint, terwijl als een systeem informatie doorgeeft aan een ander systeem, het niets verliest van de informatie. Als ik de deur van een warme kamer openzet, zal de koude kamer daarnaast een aantal graden warmer worden, maar de warme kamer zal met hetzelfde aantal graden kouder worden. Als ik de helft van een appel aan iemand geef, ben ik die helft zelf kwijt. Informatie daarentegen kan gecommuniceerd worden zonder enig verlies. Als ik mijn kennis dat een kamer warm is, meedeel aan iemand anders, dan blijft mijn kennis intact. Als ik een gedicht kopieer en weggeef, dan behoud ik het volledige gedicht. Men zou dus kunnen zeggen dat communiceren van informatie (uitzenden en ontvangen) geen overdracht is, maar het gemeenschappelijk maken ervan. Dit klopt echter niet helemaal, omdat informatie bij overdracht steeds vervormd wordt, en wel om twee redenen.

Ten eerste kan er bij de communicatie ruis optreden, waardoor de informatie vervormd wordt en er dus bij het ontvangende systeem een soort verlies is van de oorspronkelijke informatie. Ik kan bv. een schrijffout maken bij het neerschrijven van het gedicht, waardoor in het gedicht in mijn hoofd “lief” staat, maar de ontvanger “laf” ontvangt. Ten tweede staat (zoals hierboven al opgemerkt) informatie nooit op zich (er is geen objectieve, absolute info), maar is steeds verbonden met een interpreterend i-systeem. Twee i-systemen, in het bijzonder het uitzendende en het ontvangende systeem, zullen steeds een bepaalde informatie anders interpreteren. De betekenis van de uitgezonden info zal steeds verschillen van de ontvangen info. Wat ik als lezer versta onder het woord “lief” is nooit helemaal hetzelfde als wat de schrijver eronder verstaat.

Er is een tweede fundamenteel verschil tussen materie-energie en informatie. Informatie (idee, geest, bewustzijn) en materie-energie zijn 2 zaken (“substanties” zeggen de filosofen) die niet tot elkaar herleid kunnen worden, maar waar materie-energie op zich kan bestaan, kan het ideële niet bestaan los van de materie-energie. Informatie heeft

¹ Deze definitie van informatie is gebaseerd op *Epistemologische inleiding tot een wetenschap van de mens* (1955), de doctoraatsverhandeling van de Gentse wijsgeer Etienne Vermeersch (1934).

² Materie en energie kunnen in principe steeds in elkaar omgezet worden, waarbij $E=mc^2$.

³ Het feit dat een systeem betekenis kan geven aan een symbool, betekent nog niet dat het systeem het symbool ook begrijpt. Dat is het punt dat de Amerikaanse filosoof John Searle (1932) duidelijk maakte met zijn “gedachtenexperiment van de Chinese kamer”. Searle meent dat een artificieel intelligent systeem wel betekenis kan geven aan symbolen, maar ze nooit zal kunnen begrijpen (tenzij het systeem een fysisch-chemische structuur zou hebben als onze hersenen). De kwestie heeft ook te maken met het verband tussen “begrijpen” en “bewust zijn”.

⁴ Een ander voorbeeld: als ik ons alfabet niet ken zijn “a” en “ä” en “ǎ” verschillende lijnen en houden geen informatie in voor mij. Zodra ik het alfabet geleerd heb, krijgen al deze lijnen dezelfde betekenis, die van klank “a”, terwijl een “b” en een “c” deze betekenis niet krijgen. De lijnen zijn informatie geworden, zijn een teken met een betekenis geworden.

steeds een materieel-energetische drager nodig. De idee “deze kamer is warm” of een gedicht heeft hersenen nodig om gedacht of onthouden te worden, heeft een spreekstelsel en geluidsgolven nodig om gezegd te worden, heeft papier en inkt nodig om geschreven of gedrukt te worden, heeft een computer en energiegolven nodig om verspreid te worden via het net. De toepassing van dit principe op de mens maakt dit duidelijker: het gevoel verliefd te zijn (het bewustzijn hiervan is voor mij informatie: ik onderscheid de persoon op wie ik verliefd ben van de personen op wie ik niet verliefd ben) is iets anders dan de aanwezigheid van verliefdheidsstoffen in mijn hersenen (die stoffen voel ik niet en ken ik zelfs niet, maar ik voel wel mijn verliefdheid), maar zonder deze stoffen zal ik me niet verliefd voelen. De noodzaak van een materieel-energetische drager voor informatie heeft dit gevolg m.b.t. de communicatie: waar bij de overdracht het uitzendende systeem niets van de informatie zelf verliest (en het ontvangende systeem de informatie volledig ontvangt, zij het wel gewijzigd door de ruis van het communicatiekanaal en door de verschillen in interpretatie tussen zender en ontvanger), verliest het uitzendende systeem wel de materie-energie van de informatiedrager. Als ik een gedicht neerschrijf in een brief en die verzend, dan ben ik het papier en de inkt kwijt. Dit betekent: waar het doorgeven van informatie *op zich* geen grens kent en oneindig zou kunnen doorgaan, is er toch wel een grens bepaald door de eindigheid van de materieel-energetische dragers.

Evolutie van informatiedragers

De materieel-energetische dragers hebben in de geschiedenis een evolutie meegemaakt. Belangrijk is het verschil tussen zintuigelijke dragers (bv. licht- en geluidsgolven), mechanische dragers (bv. het schrift en de afbeelding met verdere evolutie van manueel schrijven en afbeelden naar drukken) en elektrische dragers (bv. telegraaf, telefoon, radio, televisie, computer – via kabel of kabelloos).

Een nieuw soort drager (een nieuw soort i-techniek) heeft meestal 2 gevolgen: er kan op een bepaalde ruimte meer informatie opgeslagen worden (wat meestal leidt tot een toename van de hoeveelheid verwerkte informatie) en er kan in een bepaalde tijd meer informatie opgeslagen en gecommuniceerd worden (toename van de snelheid van verwerking van informatie, wat meestal ook leidt tot een toename van de afstand tussen uitzender en ontvanger).

Belang van informatie

Een belangrijke vraag om informatie goed te begrijpen is die naar het belang ervan. Informatie leidt tot een wijziging van gedrag bij het ontvangend i-systeem, waardoor dit systeem in de meeste gevallen beter kan functioneren en, in zover het gaat om een levend systeem, efficiënter zijn materiële en seksuele doelen kan realiseren.⁵ Een kachel met ingebouwde thermostaat kan een kamer verwarmen met betere kosten-baten-verhouding. De zintuigen van dieren helpen hen te overleven en te paren. Als iemand mij zegt dat de kachel gloeiend heet is, vermindert mijn kans op brandwonden en de juiste info over de temperatuur in een land is uiteindelijk nuttig voor de winst van een reisbureau (dat

⁵ De survival value verhoogt nog als de verschillende informatie geordend wordt in een coherent systeem. Dit wordt meestal “kennis” genoemd.

immers meer tevreden klanten zal hebben als het goede informatie over het reisdoel verstrekt).

Bij mensen (en hogere diersoorten) is het verwerven van informatie echter ook een doel op zich geworden, om ideële behoeften te bevredigen zoals nieuwsgierigheid (willen weten zonder dat dit weten een onmiddellijk praktisch doel dient), het beleven van esthetische ervaringen (schoonheid zien, zich vermaken), het krijgen van erkenning door anderen en het zelf geven van erkenning aan anderen, het zin geven aan wereld en leven.⁶ Een ander verschil tussen mensen enerzijds en dieren en (informatie)machines anderzijds is de mate waarin zij informatie kunnen systematiseren en structureren tot theorieën.

Informatie en intelligentie (mens versus big data-machines)

De mens heeft bijzondere wijzen om informatie te manipuleren. Hij kan gegevens op meerdere wijzen met elkaar in verband brengen (bv. oorzaak-gevolg-relatie, tegenstelling, toepassingen, diverse manieren van ordening, overdracht naar een andere context, ...) en gegevens samen brengen tot grotere gehelen (theorieën). De bekwaamheid hiertoe noemt intelligentie. Bepaalde vormen van intelligentie komen ook voor bij dieren en bij machines. Hoe intelligenter een systeem met informatie kan omgaan, hoe groter de efficiëntie van de info wordt (en hoe groter waarschijnlijk ook de bevrediging van de ideële behoeften wordt bij de mens). In dit verband is het nodig de recente i-hype, big data, kritisch te benaderen.

De mens kan op basis van beperkte gegevens tot relevante resultaten komen dank zij een inzichtelijke verwerking. De eerste pogingen om artificiële intelligentie te bekomen hadden als doel machines te laten functioneren zoals mensen denken. Deze pogingen zijn mislukt, vooral omdat machines niet overweg kunnen met het feit dat gegevens context gebonden zijn en dus vaak van betekenis veranderen. Zelfs de relatief eenvoudige dt-regels in de Nederlandse taal blijken een onoverwinbaar struikelblok voor machines. Daarom probeert men nu een andere aanpak op basis van big data.

De nieuwste machines kunnen enorm snel een enorme hoeveelheid gegevens verwerken en zouden zo tot betere resultaten kunnen komen dan mensen. Een machine zou, door een enorme hoeveelheid medische dossiers te doorzoeken, meer juiste diagnoses stellen dan een geneesheer. Door een massa databanken met elkaar te vergelijken, zouden verbanden aan het licht komen waar wetenschappers niet aan denken. Men zou accuratere voorspellingen kunnen maken (bv. van een griepidemie). Zo hoopt men ook dat op basis van een massa reeds gemaakte vertalingen, machines uiteindelijk deftige vertalingen zullen kunnen maken. Big data toepassingen zijn - letterlijk - gedachteloze napraterij. Dat is als een student die de cursus perfect van buiten kent, maar het inzicht mist om die toe te passen. Dat kan soms resultaat geven, maar voorspelt weinig goeds op lange termijn.

Het gevaar bestaat dat enkel nog zal onderzocht worden wat kan op basis van big data: de keuze van het onderzoeksonderwerp gebeurt niet op basis van het belang, maar op basis van het gemak waarmee het onderzocht kan worden. Mogelijke toepassingen zullen dan wel gevonden worden. Die toepassingen zullen vooral commercieel zijn. In dit verband rijst

⁶ Evolutionaire biologen beweren dat ook deze ideële behoeften in dienst staan van de materiële overlevingsdrang en de seksuele drang. Dit is niet juist. De ontwikkeling van ideële behoeften kan misschien evolutionair verklaard worden (de ideële behoeftenbevrediging versterkt meestal de bevrediging van materiële en seksuele behoeften), maar de ideële behoeften zijn “zelfstandig” geworden. Een eenvoudig voorbeeld hiervan is de zelfmoordterrorist: de behoefte om een held te zijn is stekker dan zijn behoefte om te leven en seks te hebben.

de vraag in hoever men mag discrimineren op basis van big data kennis. Zo gebeuren er meer ongevallen met rode auto's. Is het daarom verantwoord chauffeurs van rode auto's een hogere verzekeringspremie aan te rekenen? Big data miskennen (nog meer dan de vroegere statistiek) de menselijke uniekheid en staan op gespannen voet met het recht om niet slachtoffer te worden van waarschijnlijkheden. Maar ook de efficiëntie van "data mining" moet sterk gerelativeerd worden.

Het programma PretPol dat op basis van big data de politie adviseert in welke buurten ze het best patrouilleert, duidt de buurten aan die ook ervaren politiemensen aanduiden. De onverwachte resultaten zijn dan weer meestal futiel, bv. mist geeft op vlucht Boston-New York meer vertraging dan sneeuw. En zelfs als er een relevante toename van nauwkeurigheid zou zijn (bv. bij medische diagnoses), dan weegt die niet op tegen de enorm grotere kostprijs ervan vergeleken met de louter menselijke beslissing op basis van de ervaring, zeker als ook de milieukosten worden meegerekend. De opslag en verwerking van gegevens is dan wel goedkoper geworden, maar als gevolg daarvan slaan we zoveel meer op, zodat de kostprijs weer toeneemt (bv. voor energie nodig voor koeling van servers). De huidige ontwikkeling van artificiële "intelligentie" op basis van verwerking van "big data" is de gevaarlijke domheid van wie op een mug schiet met een kanon: hij hoopt dat de mug zeker dood zal zijn, maar hij denkt er niet aan dat de kanonkogel zijn huis zal doen instorten (concreet: de milieuschade veroorzaakt door big-data-systemen maakt onze wereld kapot- zie hiervoor verder).

Bijkomend probleem is dat big data analyse enkel statistische correlaties vaststelt, maar geen causaliteiten, terwijl efficiënt ingrijpen veronderstelt dat men inwerkt op de oorzaken van een probleem. Het klopt dat het vaststellen van oorzaken zeer moeilijk is (vooral wat betreft mensen en samenlevingen, waar de experimentele wetenschappelijke methode bijna niet kan toegepast worden), maar door de menselijke intelligentie lukt dat toch gedeeltelijk. Verbijsterend is de oproep (van bv. Viktor Mayer-Schönberger in *De big data revolutie*) om het zoeken naar causale verbanden op te geven omdat de computers zo'n verbanden niet kunnen opsporen.

De hype over big data is een uiting van het geloof dat meer informatie per definitie goed is. Het is een geloof van ons huidig tijdperk, het i-tijdperk.

Informatie woekert in het i-tijdperk

Het i-tijdperk is een e-tijdperk

Ons huidig tijdperk (cultuur, samenleving, economie) wordt vaak aangeduid als een informatietijdperk (-cultuur, -samenleving, -economie). Zoals bij de meeste begrippen uit de historische of sociale wetenschappen, is er geen vaststaande definitie.⁷ Blijkbaar speelt informatie een grote rol, of toch een rol die de aandacht trekt. Basis is de enorme snelle evolutie in de informatietechnologie.

De mens heeft steeds informatie verwerkt, via zintuiglijke waarneming en rationele verwerking daarvan (bv. het vormen van begrippen), samenhangend met de gesproken taal. De grotere rationaliteit heeft geleid tot het gebruik en later de creatie van

werktuigen. De eerste twee grote stappen op vlak van informatiewerktuigkunde, het schrift (enkele duizenden jaren oud) en de boekdrukkunst (enkele honderden jaren oud) waren uitvindingen van ambachtslui (dit wordt best i-techniek genoemd). In de 19^e eeuw steunen de werktuigkundige vernieuwingen op een systematisch beoefende natuurwetenschap: de wetenschappers ontdekken eerst kennis en nadien wordt gezocht hoe deze kennis kan toegepast worden in uitvindingen (dit wordt best i-technologie genoemd).

De scharniermomenten volgen elkaar in steeds sneller tempo op: de ontwikkeling van elektronische dragers en chemische procedés (midden 19e eeuw), de overschakeling van geleiders naar halfgeleiders (van radiolamp uit 1900 naar transistor rond 1950) en de verdringing van analoge technieken door digitale technieken (vanaf 1950 bij rekenmachines, vanaf 1980 bij andere elektrische apparaten: van fonoplaat naar CD, van chemische filmontwikkeling naar digitale fotografie). Bij de computer zorgt de miniaturisering voor toegenomen capaciteit en snelheid.⁸ Ons i-tijdperk is inderdaad een e-tijdperk (elektrisch, maar vanaf 1950 elektronisch) én een digitaal tijdperk.

Maar niet zozeer een techniek is bepalend om een tijdperk te karakteriseren, wel wat er gebeurt met (of als gevolg van) de technisch geschapen mogelijkheden.

Op het vlak van productie en distributie zorgde de informatietechnologie eerst voor de automatisering in fabrieken⁹, bij dienstverlening en bij oorlogsvoering en sinds kort voor een nieuw bedrijfsmodel: het grootste taxibedrijf ter wereld zonder één auto (Uber), een overnachtingsbedrijf zonder één slaapkamer (Airbnb), mediabedrijven die zelf niet voor de inhoud zorgen (Youtube & co). Op het vlak van de consumptie zorgde de informatietechnologie voor de enorme toename van informatie-manipulatie.

In de 19e eeuw wint de informatieverspreiding aan snelheid (door de elektrische dragers: telegraaf, later telefoon, radio) en kunnen beelden bijna onbepert gereproduceerd worden. In de jaren 1955-1995, met de veralgemening van de consumptie, werden telefoon, radio, televisie, muziekbeluisterapparaten en fototoestel gemeengoed.¹⁰ Vanaf 1995 begon de computer aan zijn opmars: bijna iedereen heeft een computer (ook personen die voordien nooit een typemachine hadden), bijna alle computers werden verbonden (internet met e-mail en het www)¹¹, de oude i-apparaten en speelgoed uit de

⁸ Duidelijk is wel dat "steeds meer en sneller" ooit moet stoppen. In 1965 stelde Gordon Moore dat het aantal transistors in een geïntegreerde schakeling door de technologische vooruitgang elk jaar zou verdubbelen. In 1975 werd dat elke 2 jaar. Dit tempo wordt sinds 2010 niet meer gehaald. Fundamentele fysische grenzen roepen ooit de technologische vooruitgang een halt toe.

⁹ De Britse socioloog Frank Webster (1950) legt de nadruk op de rol van informatie bij planning en controle: het i-tijdperk zou beginnen vanaf 1900 (tayloristische massaproductie en -consumptie door reclame). Hoewel de rol van informatie ruimer is, wijst Webster op een centraal gegeven.

¹⁰ Volgens Neil Postman (1931-2003) ligt hier de beslissende stap: het "typografisch tijdperk" (drukkers), dat zorgde voor rationaliteit en samenhang, gaat door telegrafie en fotografie over in het "amusementstijdperk", dat in de televisie zijn bekroning vindt (Postmans boek dateert uit 1985 – de evolutie nadien kan gezien worden als verderzetting hiervan). Informatie wordt verbrokkeld, uit zijn context gelicht en wordt niet meer gedeeld, maar dient louter tot vermaak.

¹¹ De Noorse sociaal antropoloog Thomas Eriksen (*1962) neemt het jaar 1991 als beginpunt van het i-tijdperk omdat toen het internet voor het grote publiek werd opengesteld. Hij kan dit dan verbinden aan het verdwijnen van de USSR in dat jaar, wat het begin betekende van de wereldwijde dominantie van de kapitalistische ideologie. Eriksen negeert hierdoor het feit dat het klassieke socialisme niet verschilt van het kapitalisme in zover het streeft naar groei van de

⁷ De Amerikaanse socioloog Daniel Bell sprak in 1973 over de postindustriële samenleving. Invloedrijk is de Spaanse socioloog Manuel Castells (1942) met zijn "information age" en "network society". Of dit werkelijk een nieuw tijdperk is, is nog de vraag (zie verder).

periode 1955-1995 werden vervangen door de computer, het gebruik van de toestellen en diensten werd mobiel (eerst enkel de telefoon met gsm, nadien andere informatie-uitwisselingen met smartphone), in bijna alle niet-informatie-toestellen (auto, huishoudtoestellen) wordt een computer ingebouwd. Nieuw is dat het passieve ontvangen van info aangevuld wordt met het zelf produceren en verspreiden van informatie (sociale media: online platformen waar de gebruikers, zonder of met minimale tussenkomst van een professionele redactie, de inhoud verzorgen). Opvallend is verder de enorme populariteit van een beperkt aantal informatiebedrijven die een quasi-monopolie verwerven: Microsoft en Apple voor software, Facebook, Youtube, Twitter, Instagram, Snapchat, WhatsApp bij sociale media, Google bij zoekopdrachten, Wikipedia (een uitzondering in deze lijst, want niet gericht op winst) voor algemene kennisvergaring (maar let op: Youtube is ondertussen eigendom van Google en Instagram plus WhatsApp zijn eigendom van Facebook). Tegenwoordig wordt vaak gesproken over de GAFA of de 4 belangrijkste i-bedrijven: Google, Apple, Facebook en Amazon.

Samengevat is het i-tijdperk de computerisering van onze samenleving (waarbij de computers miniaturiseren en mobiel worden) met als gevolg de exponentiële groei van de informatie-manipulatie en de gevolgen daarvan op of de verstrengeling met ons handelen en de sociale structuren, gevolgen die in de verdere bespreking aan bod zullen komen. Er valt echter veel voor te zeggen dat het i-tijdperk geen nieuw tijdperk is,¹² maar slechts een verdere ontwikkeling (de recentste fase) is van de moderne cultuur, gekenmerkt door de verstrengeling van wetenschap en techniek, kapitalisme en niet-theocratische politieke structuren.

Het i-tijdperk is de recentste fase van het moderne groeitijdperk

Het moderne tijdperk wijst religie af als het structurerende systeem van de samenleving. Kennis wordt bekomen op basis van een autonoom systeem (exacte wetenschap en naar wetenschappelijkheid tenderende filosofie). Werktuigen worden niet langer ambachtelijk ontwikkeld, maar op basis van wetenschap (technologie vervangt techniek). Politieke structuren zijn niet langer een organische eenheid gebaseerd op een vaste (theocratisch gefundeerde) hiërarchie, maar vertrekken van het individu, met ofwel een wisseling in hiërarchie (liberalisme, dat is kapitalisme en democratie als strijd om de beslissingsmacht), ofwel een tendens naar gelijkheid (socialisme en democratie als gelijke beslissingsmacht). De economie wordt de belangrijkste sector en bepaalt het politieke en culturele domein, omdat de voornaamste zingeving economisch van aard wordt.¹³ De economische activiteit

economische productie. Een betere (symbolische) datum is 1980, het begin van het decennium waarin het neoliberalisme doorbreekt (verkiezing Thatcher tot premier UK in 1979, verkiezing Reagan tot president USA in 1981) en waarin de reclame een versnelling hoger schakelt (hyperconsumentisme – zie verder). Dit is dan een 2^e fase, na de 1^e fase die F. Webster beschrijft.

¹² Zie bv. de Britse media-sociologen Frank Webster (*1950) en Nicholas Garnham (*1937), met hun scherpe kritiek op Manuel Castells. De Amerikaanse filosoof Nick Dyer-Witheford wijst er in zijn *Cyber Marx* (1999) op dat het gebruik van de term i-tijdperk (en verwante termen zoals post-industriële samenleving of kennismaatschappij) ideologische bedoelingen heeft: men wil suggereren dat kapitalistische klassentegenstellingen overwonnen zijn, wat echter twijfelachtig is.

¹³ Vanaf de 19^e eeuw ontstaat er wel een alternatieve zingeving waarbij de politiek het belangrijkste blijft: het nationalisme.

dient niet langer om bezittingen te verwerven nodig voor de behoeftenbevrediging, maar om meer bezittingen te verwerven. Het moderne tijdperk is in essentie het tijdperk van de groei.¹⁴

Tijdens de eerste eeuwen van het moderne tijdperk is het streven naar meer voorbehouden aan de kapitalist, die zijn winst voor een deel aanwendt voor luxegoederen, maar voor het grootste deel investeert in productiegoederen om nog meer te kunnen verwerven. Naar mate er meer geïnvesteerd wordt in productiegoederen en er dus meer geproduceerd wordt, moet echter ook het gebruik van (luxe)goederen uitbreiden.

In een eerste golf (begin 19^e eeuw tot 1940) wordt consumptie van luxegoederen verruimd tot een middenklasse: tijdperk van de burgerij. In een tweede golf (tussen 1950 en 1980) wordt consumptie van luxegoederen uitgebreid naar de lagere klassen (arbeiders en bedienden, met daaronder een onderklasse die uitgesloten blijft): tijdperk van veralgemeende consumptie (westerse consumptiemaatschappij). In een derde golf (vanaf 1980) wordt de consumptie bij alle klassen opgedreven: tijdperk van het hyperconsumentisme¹⁵, gedomineerd door de neoliberale economie. Ook grote groepen uit de ontwikkelingslanden worden (hyper)consumentistisch.

Het i-tijdperk is het tijdperk van het hyperconsumentisme. Informatie kent als product misschien de grootste groei en nieuwe i-technologieën springen misschien het meest in het oog, maar daarom zijn die nog niet het belangrijkste op economisch of sociaal vlak.¹⁶ Het i-tijdperk blijft ook nog het tijdperk van de (weliswaar i-omgevormde) auto's, huishoudapparaten, oorlogstuigen, reizen en verzekeringen (en, zoals verderop verduidelijkt zal worden, staat de informatie-economie grotendeels in dienst van de niet-informatie-economie).¹⁷

Een kritische bespreking van het i-tijdperk is dan ook in de eerste plaats een kritische bespreking van het hyperconsumentisme en dus van het moderne tijdperk. De kritische vraag – is het i-tijdperk een verbetering of een verslechtering? – moet beantwoord worden op vlak van zingevingsethiek en op vlak van samenlevingsethiek.

¹⁴ Data van deze evoluties blijven relatief. Exacte wetenschap wordt ontwikkeld vanaf 1600, maar dit was voorbereid door laatmiddeleeuwse filosofen. Grote technische evoluties zijn er al in de middeleeuwen, vooral vanaf de 15^e eeuw, maar de technische toepassing van wetenschap komt er pas vanaf 1800. Het kapitalisme ontstaat in de 15^e eeuw met het handelskapitalisme.

De laagste klassen zijn pas sinds 1980 modern geworden (religie verdwijnt uit het leven, streven naar meer bezit wordt voornaamste doel).

¹⁵ De term wordt o.a. gebruikt door Jacques Attali in zijn *Korte geschiedenis van de toekomst*.

¹⁶ In 2012 waren er wereldwijd ongeveer 1,15 miljard voertuigen in gebruik, in 2015 waren er wereldwijd ongeveer drie keer meer (3,35 miljard) gebruikers van internet. Een auto is echter vele keren meer dan 3 keer duurder en belastender dan een computer aangesloten op het net.

¹⁷ Een soortgelijke opmerking moet gemaakt worden i.v.m. het consumptiekapitalisme t.o.v. het zogenaamde productiegerichte kapitalisme. De Gentse wijsgeer Rudolf Boehm (1926) heeft erop gewezen dat de toename van consumptiegoederen (bv. auto's) niet gepaard gaat met een afname van het aandeel van de productie van productiegoederen (bv. de machines nodig om een auto te maken) in het geheel van de productie, integendeel. Elke stijging van consumptiegoederen gaat gepaard met een verhoudingsgewijs grotere toename van de productiegoederen. Dit betekent dat de efficiëntie van het kapitalisme om consumptiegoederen te produceren afneemt. Dit vindt het kapitalisme echter niet erg, want het hoofddoel is niet de efficiëntste productie van consumptiegoederen, maar de meest winstgevendende. Dat deze meest winstgevendende wijze minder efficiënt is (meer verspillend), wordt door het kapitalisme ontkend of irrelevant verklaard.

Zingevingsethiek in het i-tijdperk: waanzin van de groei als ontkenning van de dood

Mensen willen niet enkel leven, maar goed leven, wat betekent aangenaam leven (het materiële en seksuele aspect van goed leven) én erkend worden en zin hebben (het ideële aspect van goed leven). De vraag is: draagt het i-tijdperk bij tot het goede leven?

Mogelijke voordelen van het i-tijdperk voor het goede leven

De lof van het i-tijdperk wordt voluit gezongen.

Enerzijds is informatieverwerking een middel waardoor taken efficiënter uitgevoerd kunnen worden en ons leven dan ook veel gemakkelijker wordt. Door de automatisering ontstaat de mogelijkheid dat wij niet meer zullen moeten werken: de robots maken de auto en de auto rijdt binnenkort vanzelf. Door educatieve games wordt naar school gaan zoveel leuker. Mobiele telefonie redt mensenlevens. E-health zou onze gezondheid verbeteren en ons langer doen leven.

Anderzijds is informatieverwerking een doel op zich, waardoor ons leven zoveel leuker, interessanter, boeiender, opwindender, zinvoller wordt. We amuseren ons met tv en games, we hebben een spannend seksleven door porno en datingsites, we vinden oude kennissen terug op sociale media, we vinden alle info over wat ons interesseert op het net, en dat alles is altijd onmiddellijk, waar ook, beschikbaar.

Dit klopt voor een deel, maar is eenzijdig.

Vele nadelen en gevaren van het i-tijdperk voor het goede leven

Er zijn een aantal nadelen die algemeen toegegeven worden.

Het veelvuldig gebruik van i-apparaten leidt tot lichamelijke klachten (muiselleboog, tabletnek, gamerug¹⁸, oogbolstress, meer kans op bijziendheid, gehoorschade door “oortjes”, slecht in slaap geraken - in welke mate elektromagnetische golven nu kanker veroorzaken, zullen we over 20 jaar kunnen vaststellen). Het gebruik van mobiele apparaten leidt tot gevaarlijke situaties in het verkeer, zoals telefoneren in de wagen, waardoor de aandacht voor de weg vermindert. Ouders maken zich zorgen over de invloed van het vele geweld in games en van de expliciete pornosites op hun opgroeiende kinderen. Het te grote aanbod maakt kiezen moeilijker (keuzestress, informatie-indigestie). Er dreigt het gevaar tot verslaving, waardoor de gamer of sexchatter andere zaken verwaarloost, zoals studie, werk, gezinsleven en andere sociale contacten. Cyberpesten is een groot probleem. Sexting (het verzenden van seksueel getinte beelden of tekstberichten) houdt het risico in van algemene verspreiding van materiaal bruikbaar om

iemand in verlegenheid te brengen of te chanteren. De i-technologie heeft geleid tot nieuwe vormen van criminaliteit, van phishing over spamming tot spoofing.

Men wijst erop dat de meeste van deze gevaren ook vroeger bestonden. De nieuwe i-technieken maken alles echter gemakkelijker, intenser, vlugger, waardoor de gevaren zich meer realiseren en meer schade veroorzaken. Cyberpesten is veel erger dan klassiek pesten, omdat het meer verborgen blijft, omdat het 24 uur per dag kan doorgaan en omdat de pester de pijn niet ziet die hij aanricht en daardoor niet geremd wordt.

Akkoord, zegt men dan, maar de gevaren kunnen door gepaste maatregelen beperkt gehouden worden. Er zijn therapieën beschikbaar en er moet aan preventie gedaan worden (zo moeten de scholen hun leerlingen “mediawijs” maken). Het is nog de vraag of deze aanpak werkt.

Een aantal nadelen worden meestal over het hoofd gezien. Vaak is er discussie of het nadeel wel bestaat.

De efficiëntie van taken wordt door informatisering niet altijd vergroot en vaak zelfs verminderd. Toen er nog geen tekstverwerking bestond, was een zin al perfect in mijn gedachten geformuleerd vooraleer ik hem neerschreef op papier. Slechts zelden moest ik een zin corrigeren. Nu typ ik de eerste beste, onnauwkeurige gedachte neer: ik kan de zin toch vlug weer veranderen zonder dat dit later zichtbaar is. Het gevolg is dat ik bijna elke zin 7 keer hertyp, zodat ik even lang of langer bezig ben met een zin dan vroeger en dit meestal zonder dat de zin beter geformuleerd is. Ook de aandacht nodig voor de werking van de apparaten (met steeds maar wijzigingen), de verhoogde aandacht voor vormgeving waar dat niet vereist is en technische pannes met vaak verlies van de tekst zorgen ervoor dat de efficiëntie niet vergroot is. Nog nooit stonden er zoveel taalfouten in kranten en boeken als nu, nu er spellingscontrole bestaat: wie doet nog moeite om juist te schrijven - of wie kan het nog? Dit laatste wijst op een ander miskend gevaar.

Het veelvuldig gebruik van apparaten kan leiden tot een vermindering van de eigen vaardigheden, met alle gevaren van dien. Piloten gebruiken bijna steeds de automatische piloot zodat ze door gebrek aan oefening veel minder goed handmatig kunnen vliegen, met noodlottige gevolgen als de automatische piloot uitvalt. Waarom nog je geheugen trainen als je door wifi steeds de wiki bij de hand hebt? We dreigen totaal hulpeloos te worden als de hulpmiddelen wegvallen (en hoe complexer de technische middelen worden, hoe groter de kans dat ze zullen wegvallen).

De vermindering van onze eigen vaardigheden leidt bovendien nog eens tot efficiëntieverlies bij het gebruik van de hulpmiddelen. Wie weinig achtergrondkennis in zijn geheugen heeft opgeslagen, zal zoekfuncties minder efficiënt kunnen gebruiken wegens een minder goede keuze van zoektermen. Het beoordelen van de kwaliteit van gevonden info van het net veronderstelt bovendien algemene kennis (kwaliteitsvolle, onmiddellijk beschikbare basisinfo). Juist wie levenslang constant info zal kunnen opzoeken, heeft zo'n basis absoluut nodig. Het is aannemelijk dat het gebruik van i-technologie in het onderwijs mee verantwoordelijk is voor de daling van het niveau van het onderwijs (nu openlijk erkend als groot probleem door de instellingen hoger onderwijs).

Nadruk op informatie te behandelen in computers leidt bovendien tot een voorkeur voor het kwantitatieve: enkel wat gemeten kan worden, wordt beschouwd als nuttige info. Kwalitatieve elementen worden niet overwogen bij het nemen van beslissingen. Er komt simplificatie die leidt tot verkeerde of verwrongen beslissingen. Een voorbeeld is de methode om academici te beoordelen aan de hand van het aantal keren dat hun artikels geciteerd worden. Vaak wordt zelfs beweerd dat ethische of esthetische oordelen kunnen

¹⁸ De experts hebben voor deze 3 orthopedische problemen al een passend drieletterwoord, RSI of *repetitive strain injury*.

berekend worden en dus objectief zijn. De subjectieve waardeoordelen die de basis vormen van de gebruikte rekenwijze (de algoritmes), blijven buiten zicht.

En dan zijn de twee grootste nadelen nog niet genoemd: de bedreiging van het goede leven, enerzijds door teveel virtualiteit en anderzijds door het consumentisme.

Te veel virtualiteit bedreigt het goede leven

Reële en virtuele wereld

De mens kan de werkelijkheid op zich nooit waarnemen (dat is een geconstrueerd, abstract begrip). Op basis van zintuigelijke waarneming, steeds vanuit één perspectief, bouwt de mens een wereldbeeld op, met als energetisch-materiële drager de hersenen, die de verschillende perspectieven combineren. Als de mens lichamelijk aanwezig is bij de dingen, spreken we toch over het waarnemen van de reële ("echte") wereld. Ik heb dan reële informatie: ik weet dat de stoel zwart is, want ik heb het zelf gezien. Uiteraard kan ik mij hierin vergissen.

Daarnaast kan de mens van de werkelijkheid een afbeelding of beschrijving maken en deze communiceren met anderen. Als ik zo'n afbeelding of beschrijving ontvang, neem ik de wereld virtueel waar. Ik heb virtuele informatie: ik weet dat de stoel zwart is, omdat ik het zie op een foto of omdat iemand het mij vertelt. De kans op een vergissing is hier veel groter: geen enkele afbeelding of beschrijving is 100% adequaat.

Ik kan ook zelf mijn beeld van de wereld tegen de realiteit in veranderen: ik kan mij voorstellen dat de stoel – niet in de werkelijkheid, maar in mijn eigen voorgestelde (gefantaseerde) werkelijkheid – wit is. Ik heb een virtuele realiteit gecreëerd, in een tweede betekenis van dit begrip: een niet-bestaande, maar wel mogelijke realiteit. De mogelijkheid kan dan praktisch realiseerbaar zijn (ik kan een zwarte stoel wit verven) of enkel denkbaar (ik kan de stoel niet wit maken, want ik heb geen witte verf). Ook wie een afbeelding of een beschrijving maakt, kan de afgebeelde of beschreven werkelijkheid bewust veranderen. Bij het communiceren hiervan is het al dan niet duidelijk voor de ontvanger of er zo'n verandering is aangebracht. Dit maakt dat we in de virtuele wereld veel meer gevaar lopen om gemanipuleerd te worden. Dat betekent niet dat vertoeven in een virtuele wereld steeds slecht is.

Het vereiste evenwicht tussen reële en virtuele wereld

Eenzijds is duidelijk dat het virtuele vaak positief is, survival value heeft, het leven verrijkt. Het virtuele geeft ons nuttige of interessante informatie in gevallen waarin de reële waarneming niet mogelijk, onaangenaam of gevaarlijk is. Als we geen partner vinden, kunnen we seksuele bevrediging vinden door beelden, of we kunnen mooiere mensen bekijken dan de mensen uit onze echte wereld. We kunnen werelddelen en levensstijlen waarnemen die we nooit in het echt kunnen of zullen zien. We kunnen ons bewust worden van mogelijke gevaren en die proberen te vermijden, zonder dat we nu zelf bloot gesteld worden aan die gevaren. Het virtuele geeft zo de mogelijkheid de realiteit te veranderen. We kunnen ons nog onbestaande, maar betere realiteiten inbeelden, die we naderhand proberen te realiseren. Het virtuele geeft ook de mogelijkheid aan de realiteit te ontsnappen. Vooral kunst, elitair of populair, is van onschatbare waarde.

Anderzijds is duidelijk dat enkel virtueel leven niet wenselijk is. Stel¹⁹ dat iemand na zijn geboorte opgesloten wordt in een kamer zonder er ooit uit te komen, voedingsstoffen toegediend krijgt (dit moet reëel zijn, met virtueel voedsel kunnen we niet overleven) en voor de rest een hele reeks menselijke, steeds positieve levenservaringen meemaakt (overal heen gaat, met anderen omgaat, kunst beleeft, ...), maar ervaren via een virtuele realiteitsbril. Zouden we dit verkiezen boven een echt leven, zelfs als daar een hele reeks negatieve ervaringen bij horen? De prijs van het uitsluitend virtuele leven is te hoog. Zo'n leven zal door de meesten verworpen worden als niet meer (authentiek) menselijk. Niet alle zintuigen zouden even sterk aan bod komen, tenzij men een methode zou vinden om ook smaken en tastervaringen in hun volheid virtueel op te roepen. Een landschap zien is niet altijd te verkiezen boven het bekijken van een tekening of een foto van dat landschap (de afbeelding kan bv. mooier zijn dan het echte landschap), maar een heel leven foto's van landschappen zien, zonder ooit een echt landschap waar te nemen, is een ramp. Wie alle porno kan bekijken die hij wenst wanneer hij maar wil, maar nooit in zijn leven echt met iemand zal vrijen, zal nooit volledige seksuele bevrediging bekomen. De persoon in kwestie zou ook nooit iets kunnen maken. Trots zijn omdat je iets gerealiseerd hebt, kan niet vervangen worden door de bewering van een virtueel personage dat zegt dat je veel talenten hebt die je echter niet kan tonen.

De antropologische reden is duidelijk. De mens is in de eerste plaats een materieel-energetisch wezen dat zijn leven leidt in interactie met de materiële-energetische wereld, die vaak weerstand biedt en dus last en moeite geeft, maar zorgt voor de bevrediging van de fundamentele strevingen. Zo is de behoefte om reële natuur (bv. bomen) te zien waarschijnlijk evolutionair bepaald: wie vanuit een ziekenhuisbed bomen kan zien, zou vlugger genezen dan wie op een stenen muur moet kijken, terwijl wie een afbeelding van bomen ziet (virtuele natuur) ook vlugger geneest, maar niet zo vlug als wie de reële bomen ziet.²⁰ Wie echter enkel materieel-energetisch leeft, getuigt van nederigheid, van laag-bij-de-grondsheid, van cynisme (in de filosofische betekenis van het woord: beweren dat het leven als dier voldoende is). De mens is immers, meer dan welk ander levend wezen ook, een dier dat ook leeft in een ideële (virtuele of informatie-) wereld en die wereld nodig heeft, niet alleen om het materiële beter te kunnen manipuleren, maar ook op zich. De bevrediging van ideële (enkel bij de mens voorkomende, niet-dierlijke) strevingen, enerzijds het streven om door anderen erkend te worden, anderzijds het streven om zijn leven zin te geven, kan echter niet zonder het materiële.²¹ De geest kan nooit zonder het lichaam, niet alleen fysiologisch gezien, maar ook inhoudelijk. Wie dat toch beweert (zoals Plato en andere idealisten), getuigt van hoogmoed, wat leidt tot val, tot degradatie en

¹⁹ Het gedachtenexperiment dat hier volgt, vertoont gelijkenissen met Huxley's probleemstelling in *Brave New World*, waar mensen steeds gelukkig zijn, maar niet door echt te leven, maar door het bewustzijnsveranderend chemisch middel *soma*, zonder bijwerkingen op korte termijn: is dit te verkiezen, indien het mogelijk zou zijn?

²⁰ Het verlangen naar de natuur is dus meer dan een cultureel bepaald verlangen uit de romantiek. De Amerikaanse evolutiebioloog Edward Wilson (*1929) spreekt over *biofilie*: als gevolg van zijn evolutionaire herkomst heeft de mens een fundamentele behoefte aan contact met de natuur.

²¹ Een vergelijkbare verhouding bestaat op vlak van leren: geestelijke zaken leren veronderstelt motorische handelingen (leren tellen op vingers, woorden leren schrijven met pen). Leren met digitale middelen (bv. leren schrijven met toetsenbord i.p.v. pen) levert minder goede resultaten op dan leren met middelen die verbonden zijn met de concrete, directe wereld.

uiteindelijk tot zelfvernietiging. Bescheidenheid is nodig: niet te weinig en niet te veel ideëel leven (informatie, virtualiteit).

De juiste scheidingslijn vastleggen tussen het materiële en het ideële, tussen realiteit en virtualiteit, is een zeer moeilijke taak. Een voorbeeld: in de virtuele wereld durven we meer, omdat het toch niet “echt” is, terwijl natuurlijk de virtuele wereld toch de reële wereld beïnvloedt. Dat kan positief zijn, bv. voor de verlegen persoon om amoureuze contacten te leggen (de persoon overwint zijn nederigheid). Vaak is dat echter negatief: we durven teveel en overschrijden grenzen, bv. grenzen van fatsoen (zie ook wat hierboven gezegd werd over cyberpesten). De virtuele wereld maakt ons in vele gevallen overmoedig en hoogmoedig.

Bij twijfel geldt het voorzichtigheidsprincipe: beter te weinig (bepaalde kansen laten liggen) dan te veel (gevaarlijke grenzen overschrijden). Het valt in elk geval te vrezen dat we in het i-tijdperk reeds teveel virtualiteit hebben of zeker in die richting gaan.

i-Tijdperk: teveel virtualiteit leidt tot een verarmd en verwrongen leven

We leven meer en meer in een virtuele wereld, terwijl ervaringen in de reële wereld meer bevrediging geven. Het gevaar dreigt van een verarmd leven: teveel computergames en te weinig ravotten, te veel porno en te weinig vrijspartijen, teveel zen-tv met beelden van kabbelende beekjes en te weinig natuurwandelingen, te veel chatsessies en te weinig face to face ontmoetingen waarbij je de ander kan aanraken. De aanbeveling moet zijn: voor een groot stuk weg van de automatische apparaten en de i-schermen (tv, computer, phone), terug meer zelf werken, buiten spelen, leren in de school en werken op de werkplaats, sport beoefenen i.p.v. bekijken, naar een museum gaan i.p.v. Pinterest af te schuimen, de bomen horen ritselen in het bos, je gesprekspartner de hand drukken.

We leven meer en meer in een virtuele wereld, maar bovenop verwarren we ook meer en meer die virtuele wereld met de reële wereld. Het gevaar dreigt van een verwrongen wereld. We denken bv. door de stortvloed van beelden van magere mensen dat bijna alle mensen mager zijn en we zien niet meer dat de meeste mensen in de echte wereld mollig of ronduit dik zijn, met een onrealistische obsessie om zelf mager te zijn als gevolg. We willen immers ook de echte wereld meer en meer doen lijken op de virtuele wereld, ook waar dat niet zinvol is. Deze houding werd reeds in 1962 aan de kaak gesteld door de Amerikaanse maatschappijcriticus Daniel Boorstin (1914-2004) in zijn *The Image: A Guide to Pseudo-events in America*, een analyse van onze wereld gedomineerd door de media.²² We willen in de echte wereld evenveel helden als in de virtuele wereld en creëren daarom pseudo-helden, dat zijn beroemdheden of “personen bekend omwille van hun bekendheid” (Paris Hilton, Lesley-Ann Poppe). We willen in de echte wereld evenveel spanning en opwindende als in de virtuele wereld en creëren daarom pseudo-gebeurtenissen, met als eindpunt “de gebeurtenis dat er geen gebeurtenis gebeurd is” (de live-verslaggeving dat de ministers nog niet naar buiten zijn gekomen uit de vergaderkamer).

We leven meer en meer in een virtuele wereld, die meer en meer een droomwereld wordt. Ook al zijn er nu de emoticons “boos” en “verdrietig”, toch zorgt Facebook nog steeds voor

een onrealistische en dus gevaarlijke overdaad van positieve emoties. Facebook tovert onze eigen wereld om tot droomwereld van de reclame (zie hiervoor de volgende paragraaf). Af en toe dromen is nodig en soms zinvol (zeker als we een goede droom kunnen realiseren in de reële wereld), maar teveel dromen is gevaarlijk. Te veel dromen drijft ook mensen uit elkaar, want zoals Herakleitos schreef: *mensen die slapen trekken zich terug in hun eigen wereld; mensen die wakker zijn leven in een gemeenschappelijke wereld* (dit komt verder aan bod in de paragrafen over samenlevingsethiek).

We leven meer en meer in een virtuele wereld, wat (zoals hierboven opgemerkt) ons vatbaarder maakt voor manipulatie en voor bepaalde negatieve gedragsveranderingen. Onze date blijkt in de reële wereld vaak niet veel gemeen te hebben met haar of zijn internetprofiel (of onze interpretatie van dat profiel). Sommige politici twitteren voortdurend omdat ze weten dat hoe vaker een leugen herhaald wordt, hoe meer kans die maakt toch geloofd te worden. En vooral: de virtuele wereld drijft de manipulatie van de reclame ten top. Dit is het grootste gevaar van ons i-tijdperk voor het goede leven.

i-Gedreven hyperconsumentisme bedreigt het (goede) leven

De i-technologie drijft de groei van het hyperconsumentisme

Het voornaamste doel van de ontwikkeling en promotie van i-technologie is het verhogen van de winst van de erbij betrokken bedrijven, door de productie op te drijven en dus onze consumptie te doen groeien. Er zijn hierbij 2 manieren.

De eerste manier is rechtstreeks: de consumptie van informatieproducten wordt opgedreven. De informatieproducten zelf zijn tweevoudig: enerzijds de energetische-materiële dragers van de informatie (de hardware en de software van de apparaten en het netwerk), anderzijds de immateriële informatie zelf (de content).

Om enerzijds steeds meer informatiedragers te verkopen (computers, smartphones, gps-systemen, sensoren in zelfrijdende auto's, chips in koelkasten, maar ook – meer gericht naar de overheden – veiligheidscamera's, chips in identiteitskaarten) wordt vooral de tactiek gebruikt van de snelle evolutie: een nieuw apparaat wordt weggesmeten, niet omdat het versleten is, maar omdat er een nieuw model beschikbaar is met meer mogelijkheden. En wat mogelijk is, willen we ook doen, gewoon omdat het mogelijk is, zelfs al is het beweerde voordeel belachelijk. Wie wil zich nog “moe” maken door de deur van de koelkast te openen om te kijken of er nog eieren zijn, als de slimme koelkast dat op een scherm meedeelt? Uiteraard wordt hierbij de oude techniek van statuscompetitie volop toegepast: ik ben “in”, “hot” of “cool” omdat ik het nieuwste apparaat (en dus veel geld) heb en jij niet.²³ Hoe meer apparaten er gebruikt worden, hoe meer energie er ook verbruikt wordt voor hun werking, wat de energiebedrijven winst oplevert.

²³ Ook scholen doen mee aan deze ratrace. Om scholen i-apparaten en bijhorende content te doen kopen beweren de verkopers en sommige pedagogen dat deze de leerprestaties verhogen. Dat wordt door andere psychologen en pedagogen ten zeerste betwijfeld (lees bv. *Digitale demantie* van Manfred Spitzer), maar een school met smartboards in de klas en een tablet voor elke leerling heeft meer prestige. Ook bij ouders met opgroeiende kinderen speelt dit mechanisme. De nieuwste iPhone voor het kind is in arme gezinnen vaak belangrijker dan goed voedsel.

²² Ook voordien waren er reeds kritieken op teveel virtualiteit, o.a. in romans zoals *Don Quichot* (1605) van Cervantes en *Madame Bovary* (1856) van Flaubert.

Om anderzijds steeds meer informatie te doen verbruiken, wordt de consument aangepraat dat hij steeds meer informatie nodig heeft om een goed leven te leiden. Behoeften worden kunstmatig gecreëerd en opgedrongen.²⁴ Je kan bv. toch maar jezelf worden als je constant selfies neemt en post.²⁵ Je moet toch weten of die aankomende bui binnen 1 of binnen 3 minuten zal losbarsten en dus moet je snel naar de buienradar surfen en je moet van je partner toch via een volg-mij-applicatie elk uur de whereabouts te weten komen om haar of zijn trouw te controleren (wat dit betekent, zoals de toenemende controle of de voortschrijdende infantilisering en verkleuterling, komt verder aan bod). Bedrijven en (culturele, educatieve, administratieve) instellingen maken ons wijs dat digitaal werken beter is, maar dat is in vele gevallen betwifelbaar. Alle scholen hebben nu een steeds uitdijend digitaal platform (bv. Smartschool), hoofdzakelijk omdat geen enkele school wil “achterblijven”. De vraag of hierdoor het onderwijs of zelfs maar de administratie beter en/of gemakkelijker worden, wordt vaak niet eens gesteld. Er is wel op het eerste zicht iets vreemd. Soms lijken de bedrijven niet uit op winstmaximalisatie: informatie of zelfs de informatiedragers zijn in vele gevallen gratis. Dan speelt echter de tweede manier van de i-bedrijven om winst te maken.

Deze tweede manier is onrechtstreeks: i-technologie drijft de consumptie van klassieke materiële goederen op. Dit gebeurt voor een deel doordat i-technologie het kopen via e-commerce gemakkelijker maakt en aanzet tot impulsaankopen. Het gebeurt echter vooral doordat de i-technologie de reclame perfectioneert. De werkwijze is tweevoudig. Enerzijds is er de klassieke werkwijze om het aantal reclameboodschappen op te drijven (werkwijze 1.0), anderzijds is er een nieuwe werkwijze ontwikkeld: het personaliseren van reclame (werkwijze 2.0). Enerzijds is het aantal reclameboodschappen mega geworden. De tijd die we spenderen aan consumptie van informatie is enorm toegenomen door mobiele toepassingen en zal

²⁴ Steve Jobs lanceerde dan ook geen marktonderzoek bij de ontwikkeling van zijn iPad: “het is niet de taak van de consument te weten wat hij wil”, decreteerde hij.

²⁵ In 1973 schrijft de Amerikaanse schrijfster Susan Sontag een essay als reactie op “de alomtegenwoordigheid van fotobeelden”. Foto’s zijn ondertussen “alommer” dan Sontag ooit kon vermoeden (waarschijnlijk heeft zij het woord “selfie” nooit gehoord, aangezien ze overleed in 2004, het jaar waarin dit woord voor het eerst verscheen als tag op Flickr), maar haar analyse is 40 jaar later meer dan ooit juist en waard om geciteerd te worden:

De behoefte om door foto’s de werkelijkheid bevestigd en de eigen ervaring versterkt te zien is een esthetische consumptiedrang waaraan iedereen momenteel verslaafd is. Industriële samenlevingen maken hun burgers tot fotojunkies; fotograferen is de meest verleidelijke vorm van mentale vervuiling.

Een kapitalistische maatschappij heeft een cultuur nodig die is gebaseerd op beelden. Ze moet zorgen voor een massa amusement om het kopen te stimuleren en het onrecht van klasse-, ras- en sekseverschillen te verdoezelen. En ze moet onbeperkte massa’s informatie verzamelen, om des te beter de natuurlijke hulpbronnen te kunnen exploiteren, de productie op te voeren, orde te houden, oorlogen te voeren en baantjes te verschaffen aan bureaucraten.

Door de camera wordt de werkelijkheid gedefinieerd op de twee manieren die essentieel zijn voor de praktijken van een hoog ontwikkelde industriële maatschappij: als schouwspel (voor de massa), en als middel voor toezicht (voor de regeerders).

De vrijheid om een veelheid van beelden en goederen te mogen consumeren wordt gelijkgesteld met de vrijheid zelf. Om de vrijheid van politieke keuze te kunnen beperken tot vrije economische consumptie, is er een ongelimiteerde productie en consumptie van beelden nodig.

nog toenemen door de informatisering van ongeveer al onze bezigheden, van het huishouden tot het verkeer. Bovendien gaat elke informatie gepaard met steeds meer reclame. Ik weet nu dat de bui zal uitvallen binnen 1 minuut en 25 seconden, maar (bewust of onbewust) ook dat de zwarte paraplu’s out zijn en ik beter mijn zwarte paraplu wegsmit voor een geruit exemplaar, en ik weet nu waar mijn partner is, maar ook dat partners tegenwoordig voor hun trouw graag beloofd worden met een geruite paraplu. En de slimme koelkast weet natuurlijk ook welke firma de beste eieren verkoopt. Omdat velen deze boodschappen willen negeren, zijn ze ondertussen niet meer te negeren. Aanvankelijk kon je een youtubefilmpje (of een filmpje op website VTM) onmiddellijk bekijken, maar nu voldoende personen aan youtube verslaafd zijn, ben je verplicht eerste de reclamebeelden te bekijken.

Anderzijds worden de reclameboodschappen gepersonaliseerd. Ik ben geen klant van facebook of google, maar ik ben hun koopwaar: zij verkopen alle info over mezelf aan bedrijven die daardoor gerichter reclame kunnen maken. Deze info wordt meerdere keren per minuut via veilingen aangeboden. Ik betaal de “gratis” diensten en informatie van google &co terug met informatie over mezelf, waardoor ik slimmere reclame krijg en dus meer consumptiegoederen zal kopen. De reclameboodschappen worden aangepast aan mijn leeftijd, geslacht, interesses, woonplaats (een arme of rijke buurt en als ik in een rijke buurt woon, een conservatieve of een trendy buurt), mijn vermoed intelligentiequotiënt, mijn kennissenkring, mijn voorbije levensloop (gereduceerd tot mijn surfverleden), het soort apparaat waarmee ik informatie opvraag (wie Apple gebruikt is statistisch gezien rijker en zal meer reclame voor rijke mensen krijgen), de plaats waar ik mij nu bevind (al raadpleeg ik de buienradarapp, toch krijg ik reclame voor zonnebrillen, want 10 meter verder is er een brillenwinkel) en raadpleeg ik niets, dan heeft wel een camera mijn gezicht herkend en past die de reclame op het billboard aan op basis van mijn profiel.²⁶

De kern van het i-tijdperk is voor de gewone mensen (vroeger burgers genoemd, maar nu stevast consumenten) reclame en voor de kapitalisten elk jaar groter wordende winst. Ons i-tijdperk is het tijdperk van hyperproductivisme (met kernwoorden als innovatie, levenslang leren, flexibiliteit) en het hyperconsumentisme, het tijdperk van de steeds snellere groei, van i-producten en nog meer van andere producten, van consumptiegoederen en nog meer van productie- en distributiegoederen.

Akkoord, zullen velen zeggen, maar wat is daar nu zo verkeerd aan? Dat is toch juist goed?

Er moet op gewezen worden wat het hyperconsumentisme juist betekent: slavernij, infantilisering en de zeer waarschijnlijke destructie van de mensheid.

Het i-gedreven hyperconsumentisme leidt tot slavernij

De winstmakers en de opiniemakers in hun dienst brainwashen de consumenten en de burgers op een schaal die nooit eerder is voorgekomen (niet bij religies, niet bij dictators) en toch denken de consumenten nog steeds dat ze vrij zijn. De i-manipulators manipuleren

²⁶ Niet alleen het soort reclame wordt gepersonaliseerd, ook de prijs van de producten. De prijs in een reële winkel is vast voor iedereen. De prijs in de grote virtuele winkel is variabel geworden: wie bv. in een rijke buurt woont of met Apple inlogt, zal een hogere prijs op zijn scherm zien dan wie in een arme buurt woont of Microsoft gebruikt. De prijzen worden ook bij 1 persoon voortdurend bijgesteld. Als ik op Booking.com een hotel een tweede keer bekijk, kan de prijs verhoogd zijn, want het algoritme vermoedt dat ik zeer geïnteresseerd ben en dat de verhoging van prijs (die ik meestal zelfs niet opmerk) mij niet zal tegenhouden om het hotel te boeken.

nu vooral het koopgedrag, maar voeren ook experimenten uit om de emoties en de ideeën van de i-consumenten te wijzigen.²⁷ De mensen worden geacht niet langer zelf info op te zoeken en er over te reflecteren: computeralgoritmes – de nieuwe godheden – doen dat in hun plaats. De consumenten worden gemanipuleerd op hyperschaal om zich te gedragen zoals de leiders van de wereld wensen.²⁸ Ook wie niet verslaafd is aan het internet, is een slaaf van de internetgiganten, weliswaar (zoals de Duits-Amerikaanse filosoof Herbert Marcuse in 1964 schreef in *De eendimensionale mens*) “op een gesublimeerde wijze, maar toch slaaf: slavernij wordt immers bepaald, niet door de gehoorzaamheid noch door de zwaarte van het werk, maar door het instrument zijn en door de reductie van de mens tot de staat van een ding”. De i-consument is voor de i-heersers geen mens, maar een koopmachine en koopwaar voor de bedrijven die de koopmachines aan de gang houden. Hier past maar één woord: de situatie dat religieuze, politieke of economische machthebbers hun macht gebruiken om anderen te doen handelen in het belang van de machthebbers, noemt tirannie.²⁹

Akkoord, zullen velen zeggen, maar wat is daar nu zo verkeerd aan? Beter een slaaf die goed of zelfs luxueus leeft dan een vrije persoon die amper in leven blijft.

Een slaaf kan echter ten hoogste materieel goed leven, nooit ideëel. Wie zich volledig laat leiden door anderen, verliest zijn menselijke waardigheid, in de betekenis (zoals Immanuel Kant het formuleerde) “nooit alleen middel, maar ook een doel” te zijn. Slavernij is vernedering (eventueel zelfvernedering) die de (ideële) menselijke basisbehoefte aan erkenning frustreert. Deze vernedering toont zich op nog een andere wijze: de i-gedreven tirannie van het hyperconsumentisme komt neer op infantilisering, dit is het terugvallen (of geduwd worden) van volwassenen naar het lagere ontwikkelingsniveau van kinderen.

²⁷ Zo voerde Facebook in 2012 een experiment uit waarbij 700.000 personen enkel negatieve of enkel positieve nieuwsberichten kregen om te kijken welke invloed dit had op hun gemoedstoestand.

²⁸ De manipulatie zal nog sterk toenemen door de zogenaamde big data revolutie. De algoritmes die de mensen leiden (bv. deze info wordt gegeven, maar andere niet) en raad geven (bv. gezondheidsadviezen op basis van self tracking) zijn nooit neutraal, maar normatief: ze bevatten bepaalde doelstellingen en sluiten andere doelstellingen uit (bv. de gezondheidsadviezen richten zich op individueel gedrag en niet op socio-economische factoren). Algoritmes zijn geen objectieve formules, maar worden altijd gemaakt door mensen. De i-gebruikers hebben niet alleen geen enkele inspraak bij het opstellen van de algoritmes, ze zijn zich ook bijna nooit bewust van het normatieve karakter van de algoritmes. De makers van algoritmen oefenen onopgemerkt de macht uit, weliswaar in opdracht van de ultieme machthebbers (de economische en eventueel de politieke elite).

²⁹ De Franse filosoof Stiegler (*1952) beschrijft de situatie met een andere term, nl. totale proletarisering. Een proletariër is iemand die enkel zijn nageslacht bezit, m.a.w. die geen enkele macht heeft. De lichamelijke (materiële) machteloosheid van de arbeiders uit het industriële tijdperk (ondanks het bezit van consumptiegoederen nog steeds aanwezig) wordt vervuld met de geestelijke (ideële) machteloosheid van de consumenten.

De Nederlandse filosoof Hans Schnitzler (*1968) maakt in *Het digitale proletariaat* de uitbuiting en onderwerping van de i-gebruikers duidelijk door een vergelijking met melkvee: *de i-industrie legt zich toe op een vorm van intensieve menshouderij met als voornaamste activiteit het uitmelken van de intiem-persoonlijke binnenwerelden van de kudde – een kudde die zich hiertoe, gelokt door het vooruitzicht op gratis porties aandacht en erkenning en de kosteloze bevrediging van haar voyeuristische dan wel exhibitionistische behoeften, dag in dag uit de virtuele megastal laat indrijven.*

Het i-gedreven hyperconsumentisme leidt tot infantilisering

Onze hyperconsumentistische i-cultuur maakt ons infantiel

Consumentisme leidt tot infantilisering (verkinderlijking, verkleuterling of zelfs verpeuterling). Consumenten worden ertoe aangezet te worden als kinderen.

Een kind is vooral met zichzelf bezig, heeft strevingen en emoties maar denkt niet na, hecht uitsluitend belang aan het nu en wil dan ook alles onmiddellijk hebben, wil aan elke activiteit plezier hebben en heeft voor het oplossen van problemen hulp van ouderen nodig. Doordat zijn rationaliteit (dit is het vermogen om zich aan het hier en nu te onttrekken, om andere ruimtelijke en temporele perspectieven in gedachten in te nemen en deze perspectieven met elkaar te combineren) nog niet is ontwikkeld, is het nog onvolwassen: het kind stelt zich nog niet in de plaats van anderen, kan strevingen en emoties niet koppelen aan verstandelijke overwegingen, denkt nog niet aan de toekomst, kan spel niet opzietten voor ernstige taken en heeft geen vermogen om problemen zelf op te lossen.

In onze cultuur vertonen volwassenen meer en meer de kinderlijke eigenschappen en deze infantilisering verloopt sneller en sneller naarmate de consumptie en in het bijzonder het gebruik van i-technologie toeneemt.³⁰

In onze consumentistische i-cultuur worden mensen meer en meer narcistisch: we vinden vooral onszelf de max en stellen vooral onszelf (of onze kinderen als verlengstuk van onszelf) in de kijker. Waar vroeger de media ons een venster boden op de wereld, zien we de media nu als een venster op onze eigen wereld. Het triviale en banale wordt belangrijk geacht, niet enkel voor onze familie- en kennissenkring, maar voor heel de wereld, uitsluitend omdat het van ons komt. Facebook geeft ons de illusie dat iedereen ons “volgt”: iedereen beroemd, niet langer voor 15 minuten (zoals de ouderwetse Warhol voorspelde), maar levenslang, of beter, levenslijnslang. We nemen geen foto's meer van anderen of onze omgeving, maar selfies. We vormen ons een mening over alles en we denken dat onze mening de beste is. We wanen ons expert op alle terreinen (en weten we iets niet, dan weten we het wel te vinden op het net). We worden bewuster van onze rechten en vergeten onze plichten. Bill Gates voelt zich moreel superieur omdat hij zijn fortuin weggeeft aan liefdadigheid (aan doelen die hij belangrijk vindt, niet per se doelen die de meeste urgentie bezitten) en vergeet dat hij dat fortuin heeft verzameld op basis van een systeem van uitbuiting. Narcisme is uiteraard ook een tv-format geworden (programma's van Paris Hilton en Lesley-Ann Poppe, maar ook andere “reality” tv). In onze consumentistische i-cultuur wint de emotionaliteit het meer en meer van rationaliteit.³¹ Op sociale media woekeren haatberichten en zijn discussies vervangen door scheldpartijen. Ook de berichtgeving van de traditionele media focust op emoties (bv. angst bij terrorisme) i.p.v. op verstandelijke analyses. Politici winnen verkiezingen door emoties te bescapelen. Beslissingen worden genomen op basis van gevoelens bij de kiezers

³⁰ Tegelijkertijd moeten en willen kinderen ook vlugger volwassen worden. Terwijl volwassenen kind worden of blijven, willen kinderen zich voordoen als volwassenen, maar dan vooral in deze betekenis: volwassen is wie geld heeft om te consumeren.

³¹ Volgens de politiek wetenschapper Flynn (1934) zou de laatste decennia het IQ toegenomen zijn (men moet de IQ-tests steeds moeilijker maken om 100 als gemiddelde te behouden). Dit is niet in tegenspraak met de stelling hier: het gaat niet over hoe verstandig mensen kunnen zijn als ze hun verstand gebruiken; het gaat erover dat we steeds minder ons verstand gebruiken.

(bv. angst na aanslagen) i.p.v. op basis van degelijke rationele analyses door de beleidsmakers.³² Anderen helpen is een kwestie van medelijden en liefdadigheid, niet langer van rationeel bepaalde rechtvaardigheid. Kunst moet enkel nog aangrijpen, niet een beroep doen op ons intellect. *Intellectualistisch* is een pejoratief woord geworden. Liefdesrelaties worden beëindigd bij het minste probleem. Emoties vormen de basis voor de meeste tv-formats (ontroering, leedvermaak, bij Jerry Springer ook woede).

In onze consumentistische i-cultuur neemt het instantisme toe: enkel het nu telt nog. We willen alles onmiddellijk, waar we ons ook bevinden. Winkels moeten 7/7 en 24/24 open zijn, maar naar de winkel gaan we enkel als we niet weten wat we willen. Weten we wel wat we willen, dan is naar de winkel gaan te lang uitstel: we bestellen online en verwachten de levering binnen de 12 uur. Activiteiten zijn niet langer gekoppeld aan een bepaald tijdstip (dagindeling), maar aan onze veranderlijke goesting. Alles moet flexibel worden. Alles moet in real-time. Ik bekijk de foto onmiddellijk nadat hij genomen is, niet langer als souvenir thuis. Verslaggeving gaat meer en meer over wat niet gebeurt, geen erg, zolang het maar live verslaggeving is (“ja, Danny, op het ogenblik gebeurt er niets, we wachten tot de premier misschien gaat buitenkomen” – stel je de ramp voor dat de premier buitenkomt en de tv-kijker het niet rechtstreeks zal zien). Alles moet mobiel worden. Ik meld elke minuut dat ik een minuut minder lang nog weg zal zijn dan ik een minuut geleden meldde. Wie op tv hét moment heeft gemist, heeft onmiddellijk “net gemist” ter beschikking. Geschiedenis wordt door jongeren beschouwd als één van de saaiste vakken, want ver (in de tijd) van hun bed. Nog rampzaliger: de ouderen, die de geschiedenis hebben zien veranderen op zo snelle wijze als nooit tevoren, vergeten hun eigen verleden en vragen zich niet af of vroeger misschien toch niet beter was. In plaats van te vertellen over vroeger, willen ze moderner zijn dan de jeugd. Historische kennis en historisch (en dus ook maatschappelijk) inzicht smelten als sneeuw voor de zon en worden herleid tot geromantiseerde kostuumdrama’s of tot weetjes voor een tv-quiz.

In onze consumentistische i-cultuur willen we nog uitsluitend spelen en ons amuseren. Het internet bevat bijna uitsluitend “leuke” zaken, zeker sinds het internet 2.0 waarbij iedereen informatie op het net kan zetten. Iedereen gamet overal om de tijd te doden. De wereld (bv. de historische stadskernen) wordt stilaan omgevormd tot één groot pretpark. Een station is niet langer in de eerste plaats een vertrek- of aankomsthal, maar een funpaleis, met nadruk op funshopping. Alles wat inspanning of concentratie vraagt, moet geautomatiseerd worden, van tandenpoetsen tot autorijden. Het mag niet meer te moeilijk zijn. Zich langere tijd richten op één activiteit vraagt teveel discipline en is vervangen door het zogenaamde multitasking. Jongeren willen enkel nog iets leren als het leuk is. Vaardigheden en verdienstelijk gedrag worden aangeleerd met games (gamificatie van de gedragstechnologie). Intrinsieke motivatie (streven naar een ideële beloning, bv. tevreden zijn over zijn inzet voor een zaak) is te moeilijk geworden en wordt vervangen door externe incentives (materiële beloning).³³ Het liefdesleven moet elke dag opwindend zijn, dus wisselen we voortdurend van partner. Politici winnen verkiezingen door deelname aan spelprogramma’s. Als media nog zinvolle informatie brengen, dan enkel toch als

³² Dat media en politici focussen op emoties, is ook een gevolg van het feit dat door de overvloed aan informatie de “aandacht” een schaars goed wordt en de strijd erom heviger moet worden gevoerd. Angst verkoopt beter dan kritische analyse.

³³ Met de termen van de Amerikaanse ontwikkelingspsycholoog Laurence Kohlberg (1927-1987): steeds meer volwassenen blijven steken in de preconventionele fase van de morele ontwikkeling en bereiken nooit de postconventionele fase.

infotainment. Sportverslagen of showbiznieuws openen het tv-nieuws. De voetbalanalist vervangt de politiek commentator. Nog nooit was er zoveel interessante info beschikbaar, ook op tv, maar het aantal rommel is verhoudingsgewijs veel meer toegenomen. Amusement is dé content van tv.

In onze consumentistische i-cultuur neemt de hulpeloosheid toe. Technische basisvaardigheden, zoals poetsen, koken, iets herstellen, worden al een tijdje niet meer aangeleerd.³⁴ Ook psychologische basisvaardigheden, zoals tegenslagen verwerken, rouwen, een beroep kiezen, kinderen opvoeden, smaak ontwikkelen op vlak van kleding of woning, vrijen, zich amuseren, worden uitbesteed aan de expert of coach.³⁵ De afhankelijkheid neemt toe. Jongeren blijven steeds langer bij hun ouders wonen, omdat ze bang zijn om op eigen benen te (leren) staan. En uiteraard is ook hulpeloosheid een tv-format geworden: een beetje expert, kok of therpeute, wordt tv-ster.

Akkoord, zullen velen zeggen, maar wat is daar nu zo verkeerd aan? Is de kinderlijke toestand niet het paradijs? Verlangen we niet allen naar onze kindertijd, waar het geluk puur is en niet bezwaard met al de problemen die volwassen tegenkomen? Heeft niet Freud erop gewezen dat cultuur (volwassen worden) onbehagen meebrengt en we dus best naar een cultuur streven die zo kinderlijk en dus zo lustvol mogelijk is?

Infantilisering is niet wenselijk

De bovenstaande vraag is niet alleen vergelijkbaar met de vraag of het vertoeven in de virtualiteit niet beter (leuker, aangener) is dan om te gaan met de echte realiteit, het is voor een stuk dezelfde vraag. De realiteit van een kind is grotendeels een virtuele realiteit, een slechts mogelijke realiteit waar de echte realiteit nog niet (volledig) in is doorgedrongen, een fantasiewereld. Het antwoord op beide vragen is in essentie hetzelfde. Enerzijds is duidelijk dat het kinderlijke een waarde bezit. Een volwassen leven waar al het kinderlijke uit verwijderd is, is triest en zelfs zelfdestructief. Een volwassene die nooit aan zichzelf denkt, vraagt om zelfvernietiging. Een volwassene die alle emoties bant, zal niet meer als mens erkend worden. Een volwassene die zich nooit verliest in het nu en zich

³⁴ Van de weeromstuit kan één van deze activiteiten dan plots weer hip worden om zelf te doen (cfr. het nieuwe modewoord DIY), zoals het geval was met koken (stilaan weer out). Let wel: men leert deze activiteiten dan niet meer van moeder of vader of door zelf te experimenteren, maar door de i-producten van experts te consumeren (boeken, tv-programma’s, workshops).

³⁵ Dit is enigszins in tegenstrijd met de eerdere opmerking dat we, als narcisten, ons op alle terreinen expert wanen. Het is echter kenmerkend voor het kind dat het op verschillende momenten tegengestelde gedragingen kan vertonen. Dat we ons, ook al wanen we ons zelf expert, ons meer en meer wenden tot “echte” experts, komt omdat dit ons voor een deel wordt opgedrongen door de huidige wetenschappelijk-technisch-economische dynamiek. Wetenschappers beweren dat ze de vermelde activiteiten kunnen verwetenschappelijken en dus experts kunnen vormen, die alles beter kunnen (wat echter meestal zeer twijfelachtig is, maar wat als zichzelf waarmakende voorspelling ondertussen stilaan toch zo wordt). Deze experts kunnen dan een i-beroep uitoefenen, waardoor de werkloosheid als gevolg van de automatisering (en de delocatie van bedrijven) voor een deel kan opgevangen worden. De experts moeten dan natuurlijk voldoende werk hebben, dus creëren ze zelf hun werk door te beweren dat gewone mensen zelf niets meer kunnen (eveneens een zichzelf waarmakende voorspelling) of door nieuwe problemen (bv. nieuwe gevaren, of nieuwe ziektes) uit te vinden. Ondertussen vullen “lifecoaches” de boekskes met – in het beste geval - gezond boerenverstand.

enkel op te toekomst richt, verliest zijn leven. Een volwassene die nooit wil of kan spelen, leidt een triestig leven: ernst zonder amusement is niet vol te houden. Een volwassene die nooit hulp vraagt aan anderen, zal weinig bereiken.

Anderzijds is duidelijk dat kind blijven niet wenselijk is. Stel dat een pasgeborene een leven lang baby, peuter, kleuter of zelfs adolescent zou kunnen blijven (wat het geval is bij personen met een mentale beperking), zouden we dit verkiezen boven een volwassen leven, zelfs als daar een hele boel onbehagen bij hoort? Zo'n leven is (voor iemand zonder mentale beperking) niet (authentiek) menselijk. Het mogelijk geluk van een kind is eenvoudig, simpel. Het mogelijk geluk van een volwassene is moeilijker, want complexer, maar daardoor ook rijker en bevredigender (tenzij men de vaardigheden om dit geluk te waarderen nooit aangeleerd krijgt en men dus niet opgevoed wordt tot volwassene, wat door de infantilisering meer en meer het geval is). Een kind is tevreden met een rammelaar, een volwassene kan zoveel meer kleuren, geluiden, bewegingen, structuren waarnemen om er bevrediging uit te halen. Een volwassene die nog een rammelaar wil, is simplistisch. Een volwassene die adolescent ("eeuwig jong") wil blijven, is pathetisch.

De antropologische reden is duidelijk: de mens is een wezen dat een ontwikkeling meemaakt. Een mens, eens volwassen, is in de eerste plaats volwassene. Een volwassene die kind speelt is hoogmoedig: hij ontvlucht de harde wereld naar een fantasiewereld, met zichzelf in het middelpunt. Een volwassene die al het kinderlijke bant, is nederig: hij legt zich volledig neer bij de verpletterende realiteit van de wereld. Bescheidenheid is nodig: niet te weinig en niet te veel kinderlijkheid of jeugdigheid.

De juiste scheidingslijn vastleggen tussen het volwassen en het kinderlijk zijn, is een zeer moeilijke taak. Het valt wel te vrezen dat we in het i-tijdperk reeds teveel kinderlijkheid hebben of in elk geval in die richting gaan. Bij twijfel geldt het voorzichtigheidsprincipe: beter te weinig kinderlijkheid (bepaalde kinderlijke genoegens laten liggen) dan te veel (onvoldoende volwassen worden). De aanbeveling moet zijn: denk weer meer aan anderen i.p.v. jezelf altijd in the picture te zetten, hou je emoties meer in bedwang en gebruik meer je verstand, leer weer geduldig en onthaast te zijn en meer aan de toekomst denken, amuseer je geraffineerd zonder de ernst te vergeten, vergroot je zelfredzaamheid en neem opnieuw je verantwoordelijkheid.

Niet iedereen zal overtuigd zijn door de gegeven argumentatie voor deze aanbevelingen. Er is echter een bijkomend argument: infantilisering is niet alleen niet wenselijk, het is ook gevaarlijk.

Infantilisering is gevaarlijk

Wie leeft als een kind, stelt zichzelf bloot aan grote gevaren (het gevaar van infantilisering voor de intermenselijke verhoudingen komt later aan bod, bij de bespreking van de verminderde discipline). Immers, wie enkel aan zichzelf denkt, komt alleen te staan, zonder mensen die hem kunnen helpen bij problemen. Wie enkel emoties volgt, neemt meestal verkeerde beslissingen. Wie enkel aan het nu denkt, zal de toekomstige problemen maar zien als het laat is. Wie zagezegd multi-taskt, doet in feite aan task-switching en heeft door de voortdurend verbroken aandacht meer tijd nodig voor zijn taken én maakt meer fouten. Wie nooit leert zelfstandig te zijn, zal te kort schieten als hij problemen moet oplossen. Infantiliteit komt erop neer dat mensen kortzichtig zijn, niet nadenken, de toekomst negeren. Dat is het recept om in grote moeilijkheden te komen en die pas op te merken als het laat is.

De infantiele consumenten hebben geen zicht op de samenleving waarin ze leven, ze hebben alle kritische zin verloren. Hun meningen vormen ze op basis van emoties of autoriteiten die inspelen op emoties of zichzelf tot expert uitroepen. De mensen worden wel geconfronteerd met de grote problemen van ons tijdperk, maar ze houden zich er niet echt mee bezig (of doen mee met nep-oplossingen, die het geweten sussen, maar niets oplossen)³⁶: het amusement wacht. Het i-tijdperk is levensgevaarlijk escapisme.

De elite die op korte termijn er baat heeft bij hoe de wereld nu draait, doet er alles aan om de infantiliteit van de mensen en zo hun onkritische volgzaamheid nog te versterken: nog meer gadgets om het narcisme bot te vieren, nog meer emoticons, nog snellere mobiele apps, nog meer kanalen om ons te pletter te amuseren, nog meer i-verschaffers die het beter weten.

En te pletter zullen we ons amuseren, als we niet dringend het consumentisme stoppen. Dit is juist het voornaamste bezwaar tegen het consumentisme en tegen de i-technologie in dienst ervan: het stort ons te pletter.

Het i-gedreven hyperconsumentisme leidt tot destructie van het leven

Elke productie-activiteit komt neer op het omvormen van een grondstof (bv. een appel aan een boom, een klomp ijzererts) door een werktuig (bv. een arm, een smeltoven) voortgedreven door energie (bv. voedsel, elektriciteit) tot een bruikbaar product (bv. een eetbare appel, staal), waardoor ook afval ontstaat (bv. afgevallen bladeren van de boom, ijzerslakken en CO₂), met als gevolg een wijziging van het ecologisch systeem waarin de activiteit plaatsvindt (bv. de boomgaard, omgeving van ijzermijn en staalfabriek). Elke economische activiteit heeft dus natuurlijke hulpbronnen nodig ("sources", bestaande uit grondstoffen en energie), veroorzaakt afval ("sinks") en wijzigt de samenstelling van het ecosysteem. Door de grootschalige productie vanaf het industriële tijdperk, exponentieel groeiend, zijn er op deze drie gebieden grote problemen ontstaan: de natuurlijke hulpbronnen (ertsen, water, grond, hout, fossiele brandstoffen) geraken uitgeput, het ecosysteem kan het afval (gif, broeikasgassen, zure regen, nucleair afval, ...) niet meer verwerken zonder wijzingen die meestal schadelijk zijn voor mens en natuur (onvruchtbaarheid, vergiftiging, klimaatwijziging) en de diversiteit van het wereldecosysteem vermindert met eveneens schadelijke gevolgen (uitroeiing van soorten, zoogdieren zoals tijgers, maar ook, verontrustender, bijen nodig voor bevruchting). Niet enkel het goede leven (dat gezondheid en stabiliteit vereist) is bedreigd, maar het leven tout court, menselijk en niet-menselijk leven. De i-technologie vergroot deze problemen.

De productie van i-apparaten vraagt de klassieke hulpbronnen, zorgt voor de klassieke afval en draagt bij tot de klassieke vermindering van de ecodiversiteit. Elektrische snufjes

³⁶ Eén enkel voorbeeld: de uitstoot van broeikasgassen voorkomen door een elektrische auto of een waterstofauto (die ook een elektrische auto is: om waterstof te bekomen is er een elektrolyse van water nodig, wat elektriciteit vraagt). De vraag waar die elektriciteit dan vandaan komt, wordt niet gesteld. Nochtans is het antwoord essentieel: elektriciteit wordt nog altijd voor het overgrote deel geproduceerd door verbranding van fossiele brandstoffen. De elektrische auto en waterstofauto zorgen slechts voor een minimale vermindering van de uitstoot van broeikasgassen en zijn dus geen oplossing (de oplossing is: bijna niet meer per auto rijden). Verbijsterend hoe in ons i-tijdperk essentiële info als deze de mensen nooit bereikt: hoe meer i-tijdperk, hoe meer desinformatie.

in een auto vereisen (ondertussen zeldzaam geworden) koper, de distributie van smart-phones zorgt voor dieseluistoot van vrachtwagens en de gebouwen van Silicon Valley hebben invloed op het ecosysteem van de baai van San Francisco. De servers van *Second Life* zijn verantwoordelijk voor een jaarlijkse CO₂ uitstoot per speler vergelijkbaar met een SUV wagen die 3.500 km aflegt. Bovenop zorgt de i-productie voor nieuwe problemen.

De verregerende miniaturisatie van i-apparaten vereist chips van coltan (columbietantaliet) i.p.v. silicium en vereist nog andere “zeldzame aarden”. De winning van deze zeldzame mineralen en hun omzetting tot metalen (die in elektronica 99,999 999 99 % zuiver moeten zijn) vraagt enorme hoeveelheden natuurlijke hulpbronnen (water, energie) en zorgt voor zeer gevaarlijke afval. Gsm's bevatten een reeks giftige stoffen (bv. cadmium in de batterij, lood om te solderen, beryllium in de drukknoppen), die in het milieu terecht komen als de gsm afgedankt wordt (en dat gebeurt nog vóór hij versleten is, want bijna iedereen wil steeds het nieuwste model). Het tv-programma *Temptation Island* doet geen goed aan de biotopen van de gebruikte eilanden. Bovenop dit alles doet de i-gedreven reclame de productie en consumptie van gewone goederen (van waspoeder tot exotische reizen) toenemen, zodat alle problemen nog eens in omvang toenemen.³⁷

Bepaalde grenzen zijn ondertussen al een tijdje overschreden, d.w.z. de negatieve gevolgen zullen binnenkort voelbaar zijn.³⁸

De bewering dat deze problemen veroorzaakt door de technologie, waaronder meer en meer i-technologie, opgelost kunnen worden door nog meer (i-)technologie³⁹ is niet

³⁷ Eén van de problemen is dat onze economie geen correcte prijsbepaling kent. De prijs van een product is alles wat nodig is om dit product te produceren: hulpbronnen, arbeid, afvalverwerking, talent en kennis(verwerving) van de producent, Het is onmogelijk om die prijs volledig te bepalen: niet alleen kunnen niet alle relevante prijsfactoren achterhaald worden, maar er zijn geen objectieve factoren om het relatieve belang van de factoren vast te leggen om tot 1 prijs te komen (bv. hoeveel moet de opleiding van een ambachtsman meetellen?). De geldprijs die geldt in een samenleving heeft natuurlijk wel verband met sommige van de prijsfactoren, maar is voor het grootste deel een willekeurige afspraak, die vooral gebaseerd is op machtsverhoudingen in die samenleving. Wie meer macht heeft, kan bepaalde prijsfactoren (meer) laten meetellen of juist niet. In onze economie wordt vooral de prijs van de afval (milieuschade, klimaatverandering) niet meegerekend. Dit wil zeggen dat deze prijs later zal betaald worden, door de komende generaties. Een concreet voorbeeld: misschien wordt een zelfrijdende auto binnenkort betaalbaar voor sommige klassen uit onze samenleving, maar de prijs voor de productie van alle vereiste snufjes (sensoren, opslagcentra big data enz.) zal betaald worden door onze kinderen.

³⁸ Ecologische grenzen zijn meestal relatieve grenzen, d.w.z. ze kunnen overschreden worden, maar niet ongestraft. Een voorbeeld van een relatieve grens is dat een mens maar 16 uur wakker kan blijven en 8 uur slaap nodig heeft: je kan gerust eens een dag maar 3 uur slapen en de volgende misschien nog eens, maar de derde dag stort je in elkaar. Het psychologische probleem is dat de straf (de noodlottige gevolgen) achteraf komt en dus op het ogenblik van overschrijden van de grens niet voelbaar is, m.a.w. het vraagt verstandelijk inzicht en wilskracht om de grens niet te overschrijden. Deze kwaliteiten gaan natuurlijk verloren door de infantilisering.

³⁹ De spectaculaire ontwikkelingen op i-vlak geven aan het wetenschapsoptimisme een nieuwe boost.

Dit wetenschapsoptimisme wordt best geen religie genoemd (er is geen verbondenheid met iets bovennatuurlijks), maar het is wel een geloof dat 2 kenmerken met de meeste religies gemeen heeft: men gelooft dat de oplossing van problemen door de wetenschap-techniek gegarandeerd is (god laat zijn vereiders niet in de steek) en men ziet enkel de voordelen en negeert de nadelen (god is enkel goed en kan dus niet verantwoordelijk zijn voor het kwade, dat dus genegeerd moet worden). Het wetenschapsgeloof wordt zoals de meeste religies vurig

bewezen en bovendien onwaarschijnlijk en dus gevaarlijk. Een ziekte wordt niet genezen door de oorzaak ervan aan te wakkeren. Het internet der dingen en “slimme” technologie zijn geen oplossing. Het klimaatprobleem bv. zal niet opgelost worden door nieuwe apps. Het basisprobleem is dat elke winst door toegenomen efficiëntie terug verloren gaat door bijkomende groei. Wat minder milieubelastend leveren aan de winkels dank zij stroomlijning van info is zinloos als er steeds fors meer geleverd wordt.

Er is daarom maar één oplossing: de groei stoppen en productie en consumptie inkrimpen om terug binnen de ecologische grenzen te komen - wat, om de sociale stabiliteit te bewaren, gepaard zal moeten gaan met herverdeling van de beschikbare rijkdom. Een groot deel van de inkrimping zal i-producten moeten betreffen, want de meeste daarvan zijn niet essentieel in een zinvolle economie. Informatie die niet bijdraagt tot het goede leven, vooral de infantiele toepassingen en de reclame, moet verdwijnen en de materieel-energetische dragers moeten, net zoals andere werktuigen, minder milieubelastend worden, d.w.z. we moeten terugkeren naar vroegere, “ouderwetse” (i-)technologie.⁴⁰ Dit zal pas mogelijk zijn als we onze moderne visie op de economie en op de zin van het leven veranderen.

Het consumentisme voorbij: goed leven met de dood

De religieuze zingeving (een bovenaards leven) is vanaf de renaissance door velen bestempeld als vals. Het nieuwe doel van het moderne leven is het consumentisme geworden, het hier op aarde verwerven van steeds meer materiële goederen. De materiële goederen zorgen voor de bevrediging van de materiële en (voor een deel) seksuele behoeften en voor de behoefte aan maatschappelijke erkenning (je telt mee in de samenleving door jouw rijkdom aan materiële goederen). Daarnaast is er nog de behoefte aan zingeving. Een doel wordt pas een zingeving als er een transcendent element is, d.w.z. iets bij mijn doel dat mijn ik overstijgt. Zin krijgen betekent steeds zich inzetten voor anderen, bv. voor zijn nakomelingen of voor een gemeenschap waar men deel van uit maakt.⁴¹ Maar hier stelt zich, sinds het verdwijnen van de religie, een fundamenteel probleem. Ik heb – in het beste geval - bij mijn dood wel bijgedragen aan de belangen van anderen, maar ook die zullen sterven. Die anderen zullen misschien op hun beurt bijdragen aan een volgende generatie, maar ook die zal verdwijnen. Hoe ver we deze redenering ook verderzetten, we vinden geen uiteindelijke zin (er is een oneindige regressie). We weten

gepromoot door allerlei “predikers” (boeken van Googlebaas Eric Schmidt & co, artikelen in de media, TED-talks en allerlei wedstrijden, zoals bv. *lotopia* georganiseerd door Orange).

⁴⁰ Een voorbeeld i.v.m. big data: de voorstanders van big data willen om kennis te bekomen alle gegevens verwerken, terwijl de oude wiskundige statistiek een methode biedt om relatief betrouwbare kennis te bekomen op basis van zeer beperkte hoeveelheid gegevens, nl. de (aselecte) steekproef.

⁴¹ De traditionele gemeenschappen komen echter onder druk als gevolg van het individualisme (infantilisme) van de moderne, liberale economie. Het consumentisme probeert wel alternatieve gemeenschappen te creëren, virtuele gemeenschappen of gemeenschappen rond de cultus van een merk (overigens meer en meer i-merken zoals Apple). Dit is echter weinig bevredigend. Daarom wint het nationalisme aan aanhang. Dit is echter een gevaarlijke evolutie: er zijn gegronde argumenten om zich in te zetten voor andere mensen, maar dan mensen die principieel gelijk zijn, dus om geen onderscheid te maken op basis van nationaliteit of andere discriminerende kenmerken. Eén argument: verhoogd nationalisme is voorbode van oorlog.

niet waartoe het bestaan dient, het bestaan blijft wat zijn oorsprong en zijn doel betreft, een mysterie. We kunnen – in het beste geval - wel aangenaam leven en zin geven aan ons leven, maar dit is steeds tijdelijk als gevolg van de onvermijdelijkheid van de dood.⁴² Dat vinden we spijtig en die pijn willen we ontvluchten.

We maken dat we het te druk hebben om aan de dood te denken. Hierbij past de moderne economie die nooit een eindpunt kent, maar steeds doorgaat. De recentste verpakking van dit ideaal heet “innovatie”. Dit leidt tot een middel-doel-omdraaiing: de economie dient niet om behoeften te bevredigen (hoewel dat natuurlijk voor een deel, maar inefficiënt gebeurt)⁴³, maar de “behoeften” dienen om de economie te doen draaien. In een economie die constant groeit en innoveert, blijven we bezig en moeten we ons niet bekommeren om de vraag naar de uiteindelijke zin van het leven. Daarom durven we de idee van groei niet opgeven.⁴⁴ Als de groei nooit mag stoppen, is er natuurlijk geen gerichtheid op een bepaald ogenblik in de toekomst waartoe de groei zou dienen. De moderne economie is principieel instantistisch en past bij de moderne vorm van atheïsme. Het moderne atheïsme is hoogmoedig en wil niet onderdoen voor de religie en wil de uiteindelijke zinloosheid uitbannen. Het moet daarom Epicurus volgen die beweerde: de dood gaat ons niet aan, want als ik er ben, is de dood er niet. Dat is fout: als ik er ben, is er toch mijn toekomstige dood, ideëel (in gedachten). Uiteindelijk is er slechts één manier om de pijnlijke gedachte aan de dood te vermijden: niet meer aan de toekomst denken, maar enkel aan het nu.⁴⁵ Het instantisme van het infantilisme is het onvermijdelijke gevolg van de poging om de gedachte aan de dood te ontvluchten (het kind is zich nog niet bewust van de dood). De rampzalige gevolgen hiervan werden hierboven geschetst. Het atheïsme moet daarom bescheiden worden. We moeten beklemtonen dat er wel degelijk zingeving bestaat, dat we goed en zinvol kunnen leven (dit ontkennen is nederigheid), maar we moeten ook toegeven dat deze zingeving tijdelijk is, zonder het spijt hierover te willen wegmoffelen.⁴⁶ We moeten, al dan niet geritualiseerd, onze

⁴² De oude droom van Bacon, Descartes en Condorcet om door de wetenschap de dood definitief te overwinnen, is door de i-technologie weer aangewakkerd. Steve Jobs hoopte zijn kanker te overwinnen door heel zijn DNA in kaart te brengen (zeker toen onbetaalbaar voor een gewoon persoon) en zo de efficiëntie van zijn geneesmiddelen te verhogen. De droom zal echter eeuwig onrealiseerbaar blijven. Zelfs de bijna-goddelijke Steve Jobs is (toegegeven, misschien met enkele maanden vertraging) aan zijn kanker gestorven.

⁴³ Een voorbeeld van zo’n inefficiëntie is bureaucratisering. Bureaucraten zorgen voor groei van hun organisatie (vooral door de toename van informatiestromen), maar meestal voor minder efficiëntie in de werking van de organisatie (ook in het onderwijs, cfr. de planlast).

⁴⁴ Er is een tweede reden waarom we de groei niet willen opgeven. Als de groei stopt en de rijkdom constant blijft, wordt de vraag naar de rechtvaardige verdeling van de rijkdom onvermijdelijk. Zolang er groei is, kunnen we die vraag voor een deel ontlopen door deze redenering: in een groei-economie moet niemand klagen dat hij te weinig heeft, want iedereen gaat er toch op vooruit.

⁴⁵ Wie enkel in het nu leeft, leeft in feite buiten de tijd. Dit is een typische eigenschap van het goddelijke. Dit verwijst naar een andere manier om het hoogmoedige atheïsme te bekritisieren, nl. het hoogmoedige atheïsme denkt dat de mens goddelijk kan worden, dank zij de wetenschap en technologie. De in een vorige voetnoot vermelde droom om eeuwig te leven is daar een uiting van.

⁴⁶ Sommigen menen dat deze spijt een verkeerde reactie is, een verkeerde manier om het leven te bekijken. De dood aanvaarden zou betekenen het niet spijtig te vinden dat je sterft of zal sterven. Dit is echter in strijd met de menselijke psychologie en getuigt van een hoogmoedige

sterfelijkheid en het mysterie van het bestaan een plaats geven en met de spijt erover leren omgaan. In dit omgaan met spijt kunnen sommige zingevingen dienen als troost. Een eerste bron van troost is informatie, in het bijzonder kunst en kennis (uiteraard op bescheiden schaal nagestreefd). Een tweede bron is de steun van anderen. Een goed samen leven met anderen is van essentieel belang. Maar ook op dit vlak gaat ons i-tijdperk niet de goede richting uit.

Samenlevingsethiek in i-tijdperk: verloren evenwicht op vlak van privacy en discipline

Voor elke concrete toepassing van informatie bij een concrete organisatie zal moeten onderzocht worden of meer info positief of negatief uitvalt. De impact van i-technologie op economie, politiek en jurisdictie (in het bijzonder de veiligheid van de samenleving) is groot en complex. Hier zullen enkele concrete gevallen kort nader onderzocht worden. Elk onderzoek zal te maken krijgen met de spanning bij elke samenleving of samenwerking tussen wat privaat is en wat publiek is, of zou moeten zijn.

Samenleven: het private en het publieke

Betekenis van het private en het publieke

Privaat is datgene wat enkel mij⁴⁷ betreft en waarbij de anderen buitengesloten zijn, publiek is dat wat iedereen betreft en waarbij iedereen betrokken wordt of kan worden.

Een materieel goed is privaat als enkel ik er de voordelen van geniet (enkel ik mag mijn auto gebruiken, enkel de aandeelhouders krijgen de winst van het bedrijf), informatie is privaat als enkel ik die informatie bezit (mijn brieven worden niet geopend door de postbediende, ik ben niet verplicht mee te delen wat mijn politieke ideeën zijn), een handeling is privaat als enkel ik erover beslis (ik ben vrij om te kiezen welke job ik uitoefen) of in een andere betekenis, als ik de handeling stel zonder dat anderen er weet van (kunnen) hebben (wat ik doe in de bad- of slaapkamer wordt niet waargenomen door buitenstaanders).

Als iemand iets privaat bezit of kan doen, vergroot zijn macht binnen het samenwerkingsverband. Als iets publiek wordt, verkleint de macht van het individu en vergroot de macht van de anderen. Privaat betekent vrijheid voor de privaatbezitter en meestal minder vrijheid voor anderen.

In elke samenleving moet, op elk terrein, de verhouding vastgelegd worden tussen wat privaat en publiek is. Dit komt dus neer op het vastleggen van machtsverhoudingen. Meestal bepalen de bestaande machtsverhoudingen in een samenleving wat voor wie privaat is. Deze machtsverhoudingen wijzigen. Onze westerse samenleving heeft de laatste 500 jaar een evolutie meegemaakt die door de Duits-Britse socioloog Norbert Elias (1897-1990) werd beschreven als het civilisatieproces, waarbij bepaalde zaken meer privaat werden, maar andere juist meer publiek.

Wijziging verhouding tussen het private en het publieke door het civilisatieproces

Het civilisatieproces is een proces van disciplineren: gedrag wordt steeds meer aan regels onderworpen (bv. tafelmanieren, begroetingswijzen) en lichamelijke afscheidingsfuncties (ontlasting, seksualiteit) worden meer en meer in afzondering (in privacy) uitgevoerd. De

mensen leren zich inhouden (het tegengestelde van instantisme) en ze moeten zich inhouden om “beschaafd” genoemd te worden en zo blij te geven van superioriteit.⁴⁸ Geleidelijk aan worden deze regels geïnterioriseerd: waar men vroeger zich schaamde t.o.v. de anderen als men betrapt werd op onbeschaafd of crimineel gedrag, voelt men nu zich schuldig als men het slechte doet of er zelfs maar aan denkt (externe dwang wordt zelfdwang).⁴⁹ Een vorm van disciplineren is cruciaal: de mensen leren hun aanvalslust onder controle te houden. Vroeger nam men het recht in eigen hand, zodat er een strijd van allen tegen allen was, nu doet men een beroep op het gerecht. Hierdoor wordt de samenleving vreedvoller, waardoor handel kan toenemen (in een samenleving met roversbenden is handel op grote schaal niet mogelijk). Het civilisatieproces verloopt parallel met het ontstaan van het kapitalisme (met eerst het handelskapitalisme) en de samensmelting van kleine politieke eenheden tot grotere staten, waarbij de overheid het monopolie krijgt op de geweldsuitoefening. Waar vele vormen van gedrag dus meer privaat worden, geldt voor het gebruiken van geweld en het bezitten van wapens het omgekeerde: het verliest zijn privaat-karakter en wordt publiek, zodat de burgers minder ongelijk worden. Om te zorgen dat zij die de overheid vertegenwoordigen (wat Thomas Hobbes *de soeverein* noemt) hun macht niet zouden misbruiken voor de eigen belangen kunnen 2 maatregelen voorzien worden: enerzijds het opstellen van grondrechten die nooit door de overheid mogen opgeheven worden (democratische vrijheden, mensenrechten, bv. i.v.m. arrestatie en rechtspraak), anderzijds het verkiezen van de vertegenwoordigers door de leden van de samenleving (democratische representatie).⁵⁰ Er is iets opmerkelijks aan dit civilisatieproces: de destructiemiddelen worden publiek, maar de constructiemiddelen (werktuigen, productiemiddelen) niet. Het bezit van economische productiemiddelen (grond, natuurlijke hulpbronnen, werktuigen) werd tijdens dit proces van politieke democratisering niet publiek⁵¹ en vaak zelfs meer privaat (zie bv. het omheinen van gemeenschappelijke gronden vanaf de 15^e eeuw voor de productie van wol, de zogenaamde enclosures typisch voor het vroegkapitalisme – voor

⁴⁸ Er is een bijkomende dynamiek die het proces voortdrijft: een regel wordt ingevoerd door de hoogste klasse, waarop de klasse eronder de regel overneemt om zich even “beschaafd” (superieur) te voelen, waarop de hogere klasse de regel nog verstrengt om terug superieur te zijn, waarop de klasse eronder opnieuw die regel overneemt, enz.

⁴⁹ De Franse filosoof Foucault (1926-1984) heeft deze disciplineren beschreven aan de hand van het panopticum, een gevangenis (ontworpen door de Engelse filosoof Jeremy Bentham) waar je op elk moment kan gezien worden door de bewaker in de centrale toren, maar zonder dat je weet of de bewaker effectief kijkt. Doordat je niet weet of je bekeken wordt, ga je handelen alsof je op elk moment effectief bekeken wordt. Je gaat de eisen van de toezichter (in de gevangenis, maar ook in de fabriek, de kliniek of de school) spontaan in de praktijk brengen.

⁵⁰ De grondrechten werden afgeleid door Thomas Hobbes (zie hoofdstukken 14 en 15 van zijn *Leviathan*). Hobbes stelt expliciet dat de soeverein die door het sociaal contract tussen de leden van de samenleving alle machtsmiddelen krijgt, deze middelen nooit mag gebruiken om de grondrechten te schenden. Hobbes voorziet eveneens reeds de mogelijkheid dat de soeverein een democratisch verkozen orgaan is. Het zijn filosofen na Hobbes (bv. Spinoza) die stellen dat deze mogelijkheid de enig goede optie is.

⁵¹ Hobbes kan gelezen worden als een aanzet om de productiemiddelen publiek te maken. De liberale filosofen, zoals Locke en Hume, hebben gepleit om het privaat bezit ervan te behouden. Rousseau is de eerste die opmerkt dat hiervoor het sociaal contract wordt gebruikt: het sociaal contract om de oorlog van allen tegen allen te beëindigen wordt door de rijken gebruikt als list om de economische ongelijkheid vast te leggen en te bestendigen.

⁴⁷ I.p.v. 1 persoon kan het ook gaan om een groep personen binnen de samenwerkingsstructuur.

Thomas More reden om in *Utopia* te pleiten voor publiek bezit). Het civilisatieproces komt in feite hierop neer (wat Elias niet ziet): het militaire strijden (riddersamenleving met private wapens) wordt – toch binnen één natie - vervangen door een economische strijd. Sommigen (socialisten) hebben ook deze economische strijd willen uitschakelen door eveneens de economische productiemiddelen publiek te maken en zo economische gelijkheid te realiseren (economische competitie vervangen door coöperatie). Deze poging is slechts in geringe mate gelukt. De kapitalistische staat gebruikt haar geweldsmonopolie voor het grootste stuk om het privaatbezit van productiemiddelen te beschermen. De strijd om wat privaat en wat publiek moet zijn is nog volop bezig (één van de strijdpunten is of het monopolie van wapens niet overgedragen moet worden aan een wereldoverheid). i-Technologie beïnvloedt deze strijd tussen meer privaat of meer publiek. Wat is de juiste verhouding tussen wat privaat en wat publiek moet zijn?

Het vereiste, maar moeilijke evenwicht tussen het private en het publieke

Een mens is en blijft steeds een individu en het is daarom niet wenselijk (en ook enkel realiseerbaar tegen een te hoge psychologische prijs) dat hij volledig opgaat in de gemeenschap. Iedereen heeft nood aan en dus recht op een mate van privacy. Maar een mens is ook een gemeenschapswezen en bij de organisatie van de gemeenschap moet gelijkheid (van behandeling én van middelen voor behoeftenbevrediging) de algemene regel zijn.⁵²

Een samenleving met maximaal privaat bezit geeft macht aan de sterkste individuen en is dus, gezien vanuit het ideaal van de gelijkheid, geen goede zaak. De groep moet toegang krijgen tot de individuele zaken om de macht (het belang) van de groep te vergroten. De algemene regel is dan ook dat de meeste zaken veel meer publiek moeten worden, zeker het bezit van destructie- en productiemiddelen, maar ook voor een groot deel consumptiegoederen en informatie, zowel algemeen informatieve goederen (bv. kennis, kunstwerken)⁵³ als informatie over de eigen persoon.⁵⁴ Dit moet wel aangevuld worden met een tweede algemene regel.

⁵² Er is hier onvoldoende ruimte om dit standpunt te beargumenteren. Een argumentatie is te vinden op p. 59 van de brochure *Utopie – een bescheiden benadering*, met als vertrekpunt de gulden regel (zie www.detuinvanhetgeluk.be/publicaties/Utopie.pdf).

⁵³ Materiële goederen hebben een principiële eindigheid en dus moet het gebruik ervan op het einde steeds privaat worden. Voedsel en kleding kunnen maar door 1 persoon (tegelijk) genuttigd worden (vandaar ook het grote belang van de gelijke verdeling), een huis kan maar door een beperkt aantal mensen bewoond worden (maar de eigendom zelf ervan kan wel bij de gemeenschap blijven). Ideële goederen daarentegen hebben een principiële oneindigheid. Deze goederen privaat maken en aan winst onderwerpen is daarom zoveel erger dan het privaat maken van materiële goederen. De verspreiding van kennis of kunst beperken is absurd, omdat het zoveel rijkdom voor iedereen ontzegt. Patenten en copyright zijn in principe machtsmiddelen die, ter wille van de gelijkheid, moeten afgeschaft worden. Uiteraard is de productie van ideële goederen arbeid die inspanning en investeringen vraagt. Dit moet maatschappelijk geregeld worden. In een samenleving van gelijkheid stellen zich hierbij principieel geen problemen: de wetenschapper en de kunstenaar zijn leden van de gemeenschap die ertoe bijdragen en er hun bestaansmiddelen van ontvangen (in gelijke mate als de andere leden van de gemeenschap).

De vraag voor elk individu blijft steeds: zal de groep zich correct gedragen, zullen de leiders de grondrechten niet schenden? Als de gemeenschap (de staat) ongelijkheid bestendigt of vergroot, is privaat bezit voor zij die minst macht hebben een goede zaak om hun gebrek aan macht (hun onderdrukking) te compenseren. In de meeste bestaande samenlevingen met grote machtsverschillen is, juist ter wille van de gelijkheid, privaat bezit van bepaalde zaken (vooral informatie) wel een goede zaak. Privacy van individuele burgers tegenover private bedrijven of tegenover geheime diensten van staten waarvan niet duidelijk is dat zij het algemeen belang dienen, moet verdedigd worden. Edward Snowden formuleert het treffend in een interview met *The New York Times* (december 2016): *Hoe kleiner je macht in de samenleving, hoe meer recht je hebt op privacy. Als je een belangrijke publieke functie hebt en geniet van enorme privileges en invloed, dan is transparantie bedoeld voor jou*. Theoretisch gezien is de verhouding tussen het private en publieke dus een complexe zaak: beide zijn nodig, maar de vereiste verhouding tussen beide is afhankelijk van de concrete toestand van de samenleving. Toch kunnen de gegeven regels helpen om de impact van ons i-tijdperk op sociaal, economisch, politiek en juridisch vlak kritisch te bekijken.

Zorgt de i-technologie voor een betere werking van sociale structuren en voor sociale samenhang, zoals velen beweren? Het valt ten eerste te betwijfelen.

Sociale samenhang en efficiëntie in ons i-tijdperk

i-Tijdperk en de efficiëntie van organisaties

Er wordt algemeen aangenomen dat meer info steeds positief is en de efficiëntie verhoogt van organisaties (samenlevingsvormen of beperktere samenwerkingsvormen). Moderne i-technologie vergroot de omvang en de snelheid van i-verwerking gigantisch (of terantisch, petantisch, exantisch, zettantisch, yottantisch – en we kunnen nog wel 3 nullen toevoegen aan de exponent). Toch is het niet zeker dat de efficiëntie toeneemt.

Een eerste probleem is dat efficiëntie afhankelijk is van het gestelde doel en dat verschillende leden van een organisatie verschillende doelen kunnen nastreven. Maar ook als er overeenstemming is wat het doel betreft, dan is het niet altijd zo dat info de efficiëntie vergroot. Info bestaat (zoals uitgelegd in het eerste deel) immers niet op zich, maar is afhankelijk van enerzijds een communicatiekanaal en anderzijds van de interpretatie van het uitzendende en ontvangende systeem. Toename van info, die echter vervormd wordt door ruis of door verschillen in interpretatie, kan de efficiëntie van een organisatie verkleinen. Verder leidt de toename van info tot de noodzaak van meer selectie, maar ook verkeerde selectie kan de efficiëntie verkleinen.

Als meer info op zich niet altijd efficiënt is, dan leidt de snellere en intensere communicatie toch wel tot een grotere algemene verbondenheid? Ook dit klopt niet altijd.

⁵⁴ Het publiek maken van info over de eigen persoon en het eigen leven is enkel nodig in zover het nodig is voor de organisatie van een samenleving van gelijkheid. Wie privé info publiek maakt die de anderen niet aanbelangt of niet interesseert, is exhibitionistisch en kan de anderen irriteren. De Koreaans-Duitse filosoof Byung-Chul Han (1951) gebruikt in zijn *De transparante samenleving* dan ook veelvuldig het begrip “pornografisch”.

i-Tijdperk en verbondenheid

De i-technologie verbindt mensen (individueen of groepen van gelijken) in de reële wereld niet, maar drijft hen uit elkaar of zet hen zelfs tegen elkaar op.

Reële contacten tussen mensen verminderen in aantal. i-Gedreven intelligente apparaten zorgen soms voor meer efficiëntie bij het uitvoeren van taken, maar leiden tot minder sociaal contact (reëel contact, met soms ergernis over de inefficiëntie, maar ook met vriendelijkheid, humor, flexibiliteit) en tot minder arbeidsvreugde en -trots, anders gezegd de bevrediging van materiële behoeften krijgt voorrang op de bevrediging van ideële behoeften aan sociaal contact en erkenning. Vroeger gebruikten we een gedrukte wegenkaart en de openbare richtingsaanwijzers, zodat we constant de omgeving in ons opnamen. Waren we de weg kwijt, dan vroegen we die aan een voorbijganger. We deden dus in hoofdzaak een beroep op publieke (dat zijn sociale) middelen, waarbij we gratis of door gemeenschapsgeld geholpen werden. Nu volgen we de gps. We kijken meer op het scherm dan naar de weg, we denken aan het gemak (maar vergeten de fouten en onvolkomenheden van het systeem) en betalen zonder nadenken de hoge prijs ervoor (het geld voor de dienst én het weggeven van alle info over onze verplaatsingen). Deze vermindering van reëel contact met de wereld en met anderen maakt het goede (bevredigende, zinvolle) leven moeilijker (wat hierboven al werd besproken), maar heeft ook invloed op het samenleven: de anderen worden meer en meer vreemden. We zien de anderen minder en minder als mensen die ons helpen en meer als concurrenten (zeker op de arbeidsmarkt, waar door de i-apparaten het aantal jobs vermindert).⁵⁵ Het succes van sociale media is grotendeels een reactie op het individualisme, maar de sociale media bieden geen echt antwoord op het probleem van het doorgesloten individualisme. We trekken ons terug uit de reële publieke ruimte richting virtuele ruimte. Hoe meer we echter leven in virtuele werelden, hoe kleiner de gedeelde realiteit wordt en hoe meer we daardoor van elkaar vervreemden. We leven in een “global village”, maar op ons eentje achter ons scherm (we leven “alone together”, zoals de Amerikaanse psychologe en sociologe Sherry Turkle schrijft). Virtuele verbondenheid kan het gebrek aan reële verbondenheid niet volledig compenseren. Sterker nog, juist de surrogaat-verbondenheid van de sociale media verhindert dat men het probleem ten gronde, dit wil zeggen in de reële wereld, aanpakt.

Het wereldwijde web vernauwt bij de meesten de blik op de wereld i.p.v. ze te verwijderen. We hebben weliswaar meer info tot onze beschikking, maar de diversiteit van de info die we effectief gebruiken, vermindert. Dit leidt tot het echokamereffect. I-technologie versterkt onze bestaande voorkeuren voortdurend (in het bijzonder die voor personen met wie we contact onderhouden), die daardoor een ongezonde intensiteit dreigen te bereiken (een vorm van narcisme). In de echte wereld kunnen we niet altijd kiezen welke personen we ontmoeten of welke boeken en cd's we toevallig zien in de winkel. Dit zorgt voor een diversiteit, die soms ongemak (en inefficiëntie) meebrengt, maar ons op heilzame wijze in contact houdt met zaken buiten ons eigen wereld.⁵⁶ Iemand met extreme ideeën werd

⁵⁵ Het probleem kan ook als volgt uitgedrukt worden: de moderne technologie geeft ons meer vrijheid, maar ontnemt ons zekerheid, o.a. de zekerheid van sociale banden. Je kan bv. nu zelf je beroep kiezen, maar de kans op werk en werkzekerheid is verminderd.

⁵⁶ Montaigne (1533-1592) zei het zo: *Als iemand het met mij oneens is, wekt hij mijn aandacht, niet mijn woede. Ik leg contact met de mens die mij weersprekt en het mij lastig maakt. De waarheid hoort voor ons allebei het algemene doel te zijn.*

getemperd door de mensen rondom hem. Nu kan de extremist (bv. een moslim vatbaar voor radicalisering of een racist) onbeperkt gelijkgezinden ontmoeten op het net, waardoor zijn ideeën nog radicaler worden. Dit alles wordt versterkt door het meer en meer gepersonaliseerde aanbod van de i-firma's: we belanden nog maar in één soort chatroom, we lezen nog enkel de boeken met steeds hetzelfde thema, we luisteren nog maar naar 1 genre muziek. Enkel info die we leuk vinden, bereikt ons nog. Onze wereld krimpt in, ons ideëel leven verschaalt (ook dit valt onder de term infantilisering).

De commerciële belangen van de i-bedrijven brengen verder mee dat die geen probleem maken van discriminerende klanten. Je kan via Facebook een advertentie voor een huurwoning plaatsen die echter niet getoond wordt aan “geïnteresseerden in de islam”.

De i-technologie leidt in onze samenleving tot minder verbondenheid. Het probleem is echter nog groter: ons i-tijdperk dreigt te leiden tot meer wrijvingen tussen de leden, tot vijandigheid, tot meer geweld.

i-Tijdperk en vermindering van discipline

Norbert Elias schreef zijn boek *Over het civilisatieproces* in 1939 en had dus geen weet van de consumentistische fase van het kapitalisme, die wel een aanvang nam rond 1900, maar pas vanaf 1960 veralgemeend werd. Het consumentisme veronderstelt dat mensen zich niet inhouden, maar onmiddellijk, emotioneel gedreven, impulsief kopen, m.a.w. zich infantiel en dus minder gedisciplineerd gedragen.⁵⁷ Dit infantilisme werd hierboven al bekritiseerd, maar daar moet de volgende kritiek aan toegevoegd worden: de afname van de disciplinerende als gevolg van het consumentisme houdt grote gevaren in op sociaal vlak, het vlak van geweld in het bijzonder.

Vanaf de jaren 1960 kwam er eerst een vermindering van disciplinerende op vlak van seksualiteit en huwelijk. Geleidelijk aan verdwijnt ook de discipline op andere vlakken. We schamen ons minder over naaktheid en permitteren ons en elkaar steeds meer op seksueel en relationeel vlak, maar we houden ons ook minder in op sociale media, we hebben het moeilijker om ons aan afspraken te houden, peuters doen er een half jaar langer over om zindelijk te worden, jongeren hebben het moeilijker om met het “saaie” schoolwerk te beginnen, het aantal jongeren met ADHD neemt toe⁵⁸, het geweld in games loopt de

⁵⁷ Verminderde discipline betekent niet onmiddellijk verminderde controle of meer vrijheid. Het zich op vlak van consumptie minder gedisciplineerd gedragen wordt verwacht van de burgers, die daartoe moeten aangespoord (“gedwongen”) worden (zie de eerdere bespreking van hyperconsumentisme als slavernij). Het betekent wel dat de controle gebeurt op een andere wijze dan vroeger.

De Koreaans-Duitse filosoof Byung-Chul Han (*1959) stelt in dit verband dat de biopolitiek die Foucault analyseerde nu vervangen is door een psychopolitiek, met de nadruk op de eis tot transparantie. De Pools-Engelse socioloog Zygmunt Bauman (1925-2017) beklemtoont dat het panopticum-controlemodel vervangen is door controletechnieken waarbij de mensen zelf enthousiast meewerken, wat hij een synopticon noemt. Onze maatschappij is niet zozeer de controlesamenleving van Big Brother uit George Orwell's 1984, maar eerder Aldous Huxley's *Brave New World*, waar de mensen – gedrogeerd door “soma” – spontaan doen wat de machthebbers wensen.

⁵⁸ Volgens sommigen is een groot aantal van de jongeren met ADHD eenvoudigweg niet voldoende aangeleerd om “stil te zitten” en zich te concentreren.

spuigaten uit⁵⁹, de verkeersagressie lijkt toe te nemen, in (groot)steden komen meer en meer jongeren vanaf 10-11 jaar die als onhandelbaar worden omschreven, burgers spelen zelf politie (buurtwachten), de roep om strenge straffen en “recht in eigen handen” neemt toe, grotere staatseenheden geraken versnipperd (toename nationalisme), oorlogstaal wordt mainstream (bv. op economisch vlak, waar bedrijven niet langer geleid worden door een *directeur*, maar door *officers*, die “oorlogskassen” aanleggen). Deze evolutie is een bedreiging voor de civilisatie, met negatieve gevolgen op vlak van arbeid en vooral op vlak van geweldsuitoefening.⁶⁰ De fysieke veiligheid gegarandeerd door de natiestaten brokkelt af (samen met de afbouw van sociale veiligheid als gevolg van neoliberale besparingen). Ook de staten zelf (en zeker internationale samenwerkingsverbanden) vallen uiteen. Er dreigt weer oorlog van allen tegen allen. Onze i-tijden gaan niet de goede richting uit. Deze beschouwingen over het sociale kunnen meestal onmiddellijk toegepast worden op het politieke vlak.

Politiek in ons i-tijdperk

i-Optimisten geloven in het democratiserende karakter van de sociale media, dat bewezen zou zijn door de Arabische opstanden in 2011 (de “Facebookrevolutie” in Egypte en de “Twitterrevolte” in Iran). Het is een fabel. i-Apparaten zorgen voor een vlotte, snelle communicatie en kunnen dus de organisatie van opstandelingen efficiënter maken, maar ook de tegenstanders (de machthebbers) hebben Facebook en meestal meer i-technologische uitrusting en know how, bv. om berichten van opstandelingen te kraken of opposanten te volgen.

De believers wijzen op de structuur van het internet, dat zou bestaan uit horizontale, flexibele netwerken i.p.v. uit een hiërarchische, verticale en onveranderlijke structuur en ze geloven daarom dat de sociale media zorgen voor een sociale dynamiek en een moraal van “delen” en solidariteit bevorderen. Het is niet duidelijk dat dit laatste noodzakelijk moet volgen uit het eerste. Niet de structurele kenmerken van de media zelf, maar de

⁵⁹ Of (toegenomen) geweld in games leidt tot (toename van) reëel geweld geraakt niet uitgeklaard door de vele wetenschappelijke experimenten (en verwachten dat de psychologie daartoe in staat is, is waarschijnlijk een overschatting van de psychologie als exacte wetenschap). Feit blijft dat bepaald reëel geweld samengaat met excessief spelen van gewelddadige games. Bovendien lijkt het onwaarschijnlijk dat het veelvuldig beoefenen van virtueel geweld geen enkele invloed zou hebben op de psychologische ingesteldheid in de reële wereld. Vaak wordt gewezen op het sublimerend effect van virtueel geweld dat reëel geweld zou voorkomen (de stroom wordt van de ketel gelaten). Maar dit ondersteunt de visie dat de zaak misschien moet omgekeerd worden: het is door een verminderd vermogen om reële geweldimpulsen te onderdrukken (verminderde disciplinerende) dat velen meer nood hebben aan het spelen van geweldgames.

⁶⁰ Dit sluit niet uit dat minder discipline dan in de jaren 1930 op bepaalde vlakken positief kan zijn. Vooral op seksueel vlak heeft de dedisciplinering geleid tot minder frustraties (hoewel deze evolutie nu waarschijnlijk aan het doorschieten is in de andere richting: te weinig discipline). De vraag is of vermindering van discipline op het ene vlak noodzakelijk moet leiden tot verminderde discipline op een ander vlak. Waarschijnlijk niet: John Lennon en Yoko Ono poseerden als eerste artiesten naakt op een cover van een fonoplaat, maar bleven strijden tegen oorlog en geweld (bv. de bed-in in Amsterdam). De opdracht is om methoden te vinden waarbij verminderde discipline op vlakken waar dat een goede zaak is, gekoppeld blijft aan grote (of zelfs toenemende) discipline op vlakken waarbij dat nodig is (bv. op vlak van geweld).

vraag wie eigenaar is van de media of wie het meeste geld heeft om het medialandschap te domineren, bepalen of de media de democratie dienen of niet.

In zover de nieuwe i-technologie toch tot meer socialiteit zouden leiden, dan blijft dit alles echter voornamelijk virtueel en dat is onvoldoende. Een regime omverwerpen vereist reële aanwezigheid. De betrokkenheid via sociale media is een passieve betrokkenheid i.p.v. een actief engagement. Dat er meer Facebookaccounts zijn, zorgt er op zich niet voor dat meer mensen de stap van passieve afkeuring naar actief verzet zetten. Facebook en Twitter hebben in elk geval de Arabische lente niet kunnen redden. Het is omgekeerd: in plaats van democratiserend te werken, bevordert de i-technologie autoritarisme en verrechtsing.

Bij de bespreking van de infantilisering van ons i-tijdperk bleek al dat deze ook plaats grijpt op politiek vlak. Politici nemen instant beslissingen op basis van de waan van de dag en kijken niet verder vooruit dan de volgende verkiezingen. Rationaliteit (nuancering) verliest terrein op emotionaliteit (“emodemocratie”, toename angst-politiek). Politieke verslaggeving dient als amusement (infotainment i.p.v. ernstige informatieverstrekking, nadruk op trivialiteiten i.p.v. op de politieke ideeën, verkiezingen als sportwedstrijd – zelfs Utopia is nu enkel nog een tv-programma). Het echokamereffect verarmt het debat en leidt tot polarisatie. De opkomst van nieuwe media versterkt een manier van politiek voeren waar leugens gemeengoed zijn geworden en waar kiezers gemanipuleerd worden (bv. door hacking door buitenlandse inlichtingendiensten, of door bots die tweets van politici kunstmatig populair maken). Het resultaat is niet alleen minder democratie, maar vooral een snelle verschuiving naar een extreem rechtse politiek.

Ook het feit dat door i-technologie minderheidsstandpunten (bv. revolutionaire ideeën) gemakkelijk kunnen gepubliceerd worden (op e-platforms) heeft geen beduidend effect: deze standpunten worden ondergesneeuwd door de meerderheidsstandpunten en nog meer door apolitieke content. Overigens is ook de apolitieke content in feite niet apolitiek: het overgrote deel weerspiegelt de bestaande machtsverhoudingen. Zo bevatten games, films, tv-series, roddelverhalen, lifestyle-artikelen een duidelijk (kapitalistisch, consumentistisch, vaak militaristisch) wereldbeeld dat de status quo bevordert of de verschuiving naar rechts ondersteunt. i-Bedrijven vinden dat doorgaans niet erg. Hun bedoeling is vooral de kapitalistische economie te redden en uit te breiden.

Economie in ons i-tijdperk

i-Technologie en kapitalisme: opnieuw 19^e eeuwse ongelijkheid

De doorbraak van i-technologie valt samen met de doorbraak van de neoliberale ideologie, vanaf de jaren 1980. Dat is meer dan toeval: de i-economie (kenniseconomie, postindustrialisme) is een zuivere vorm van neoliberalisme, dat is de terugkeer naar een volledig zuiver kapitalisme en dus de afbraak van de sociaal-democratie met haar sociale zekerheid, overheidsregels en zelfs gemengde economie (stukjes gemeenschapsbedrijven binnen het kapitalisme).

De i-economie streeft niet alleen naar maximale winst en dus groei (eerste hoofdkenmerk van het kapitalisme, met als huidige fase het hyperconsumentisme – dit werd hierboven al uitgebreid verduidelijkt en bekritiseerd), maar streeft eveneens naar maximaal privaat bezit, zonder enige correctie van de overheid (het tweede hoofdkenmerk van het kapitalisme), wat leidt tot meer uitbuiting (de kapitalist “steelt” de opbrengst gerealiseerd

door de arbeider - cfr. Proudhons “eigendom is diefstal”). Onze smartphones worden gemaakt in lage loonlanden onder onmenselijke arbeidsomstandigheden. Het bekendste voorbeeld bij ons is de taxidienst Uber die bijna alle sociale en fiscale regels omzeilt en zo de uitbuiting van de chauffeurs maximaliseert. Maar ook de klassieke werking van de GAFA-bedrijven buit de producenten uit: de surfende individuen leveren de info waarmee deze bedrijven winst maken (en zijn dus producenten, en in zekere ook het verhandelde product) zonder iets van deze winst terug te krijgen (behalve het gratis kunnen gebruiken van bepaalde internetdiensten). Daar komt bij dat de monopolievorming nog nooit zo groot was als in de i-sector.

Niet Zuckerberg is de ware stichter of sterkhouders van Facebook (overigens een ideeetje dat iedereen kan bedenken en dan ook al bedacht was), maar wel Peter Thiel (oprichter van PayPal, vriend van Trump, eerste externe investeerder in Facebook en spilfiguur bij diverse investeringsfondsen), en verder Jim Breyer en de partners van het durffonds Accel (en natuurlijk ook de Ierse regering die Facebook vrijheid van belasting geeft). De “durfkapitalisten” hebben zoveel geld in voorraad (zodat je natuurlijk alles kan durven) dat ze een bepaald beginnend i-bedrijf jaren lang laten draaien met verlies, tot alle concurrenten verdwenen zijn. Nieuwe bedrijven (“start ups”) worden onmiddellijk opgekocht tegen absurde bedragen, nog vóór duidelijk is of ze potentiële concurrenten zijn: de “durfkapitalist” neemt liever geen risico. Eens het monopolie stevig gevestigd is, zal het geïnvesteerde geld dubbel en dik terugverdiend worden: niemand, ook geen regering, kan de monopolist nog tegen houden.⁶¹

De monopoliebedrijven hebben zo’n gigantische macht dat ze probleemloos de overheid zullen kunnen verslaan. Ook de sectoren waarin de overheid traditioneel sterk actief is (bv. onderwijs, gezondheidszorg), worden geheel in overeenstemming met de neoliberale theorie, ingepalmd door de i-bedrijven en zo stilaan geprivatiseerd (met als recente strategie de vermeende superioriteit van big data, bv. Google dat beweert diabetes de wereld uit te zullen helpen, als het toegang krijgt tot de gezondheidsdossiers van alle burgers).

Even dreigend is de opkomende automatiseringsgolf, die nu ook de dienstensector en intellectuele beroepen treft: internetbankieren maakt bankbedienenden overbodig, e-learning vervangt de leerkrachten en de taxidienst van Google zal met zijn zelfrijdende auto’s geen chauffeurs meer nodig hebben. Door de snelheid van de i-automatisering en de onhoudbaarheid van groei is de oude oplossing – creëren van nieuwe beroepen – niet langer toepasbaar. Iedereen afgedankt door de automatisering zal het nog slechter hebben dan de 19^e eeuwse proletariërs die meestal ten minste nog werk hadden en alle rijkdom zal opgesoupeerd worden door een kleine groep superrijken.⁶²

⁶¹ Enkele officiële instanties, zoals de Belgische privacycommissie en de Europese Commissaris voor concurrentie, nemen initiatief, maar veel lijkt dit niet te veranderen.

Het onderwijs versterkt de monopolies: men leert in de informatielezen werken met “Word”, niet met een tekstverwerker. Dit is hetzelfde als de leerlingen automechanica enkel een Mercedes leren repareren en niet de andere automerken.

⁶² Dat is immers de oplossing voor het eerste probleem van de automatisering, nl. dat de grote massa van consumenten, de vroegere werknemers, niet langer geld hebben om producten en diensten te kopen (en dus de winst van de bedrijven te genereren): de kapitalisten en hun handlangers, de weinigen die wel nog werk hebben, kunnen superconsumeren. Het tweede probleem is wat er met de nieuwe proletariërs zonder werk moet gebeuren, opdat ze niet in opstand komen. Omdat ze geen werk meer hebben, faalt ons systeem van sociale zekerheid, gebaseerd op het hebben van werk. Een oplossing ligt in het basisinkomen: de sociale zekerheid wordt losgekoppeld van het hebben van werk en zal voor iedereen (behalve de happy few) gelijk

Het i-tijdperk stevent af op een extreme ongelijkheid. Dat is niet alleen onrechtvaardig, maar bedreigt ook de stabiliteit van de samenleving. De liefdadigheid van vele i-miljardairs, Bill en Melinda Gates voorop, verandert dit niet, maar holt enkel de rechtvaardigheid verder uit. Ook voor i-producten geldt de (socialistische) stelling dat privaat bezit van de productiemiddelen een slechte zaak is en vervangen moet worden door een vorm van publiek bezit. Geen probleem, beweren de aanhangers van de peer-to-peer beweging, dat zal juist gerealiseerd worden door de i-technologie: de i-technologie is juist het middel tegen de uitwassen van de i-technologie.

i-Technologie, postkapitalisme en socialisme

De aanhangers van de peer-to-peer-beweging (p2p) beweren dat de i-technologie zal leiden tot een nieuwe vorm van samenwerking, niet langer hiërarchisch, maar spontaan, horizontaal, tussen gelijken. Er zou een postkapitalistische samenleving tot stand komen, waar iedereen meewerkt aan en profiteert van “commons”. Er wordt daarbij verwezen naar open-source-software en gratis (“free”) diensten⁶³, met Wikipedia als paradepaardje. Deze voorbeelden blijven echter de uitzondering.

De peer-to-peer beweging lijkt met haar kritiek op het kapitalisme sympathiek, maar is op dit ogenblik een elitaire bedoening van hoger opgeleiden. De digitale kloof betreft niet enkel het bezit van i-apparaten, maar ook het bezit van voldoende sociaal kapitaal om aan de opkomende transitiebeweging deel te nemen. In zover de p2p-beweging een alternatief economisch circuit uitbouwt (deeleconomie in de zin van beheer van commons, niet de “deeleconomie” van Uber en Airbnb), verzwakt ze de overheid (o.a. door geen belastingen te genereren) en dat is in het nadeel van de sociaal zwakste groep. De p2p-beweging maakt echter vooral een fundamentele fout.

Zoals reeds opgemerkt i.v.m. politieke structuren: internet doet niet vanzelf de verticale machtsstructuren verdwijnen, net zomin als de industriële productie (waarbij arbeiders op één plaats samenwerken) heeft geleid tot de afschaffing van de kapitalistische bazen (zoals Marx foutief voorspelde). Nog minder doet het internet automatisch privaat bezit verdwijnen. Er zal eerst een ideologische revolutie nodig zijn.

De p2p-beweging blijft dubbelzinnig en mist moed. Ze verwerpen – terecht - het kapitalisme en noemen hun alternatief post-kapitalisme, om de term socialisme niet te moeten gebruiken. Dat werkt niet. Ofwel blijven de productiemiddelen privaat, maar dan

zijn, nl. zeer minimaal. Niet voor niets had één van de basiswerken over het basisinkomen *Real Freedom for All*, geschreven door de Belg Philippe Van Parijs, als ondertitel *What (if anything) can justify capitalism?* Het basisinkomen moet het kapitalisme redden in onze tijd van automatisering. Ondertussen is echter duidelijk dat de automatisering zelf moet teruggeschroefd worden. Automatisering bestaat bij gratie van de beschikbaarheid van massa’s energie, wat enkel mogelijk is door fossiele brandstoffen. Omwille van het milieu moet dit verdwijnen. Het meer ambachtelijk werken zal opnieuw zorgen voor jobs, die door de arbeidsvreugde en –trots ook opnieuw zingevend kunnen zijn.

⁶³ De meeste free software (overigens vaak van mindere kwaliteit dan de commerciële software) is echter niet meer dan een marketing-truc: de gratis aangeboden producten zijn een lokmiddel om “upgrades” te kunnen verkopen of worden zelf na een tijd toch te betalen. Er is weinig verschil met kortingen in de supermarkt die de winst van het bedrijf niet verminderen, maar (moeten) doen vermeerderen.

heb je echter kapitalisme en geen postkapitalisme. Ofwel worden de productiemiddelen gemeenschappelijk (“commons”), maar dan heb je socialisme, wat een goede zaak is. In een socialistische samenleving werkt iedereen naar best vermogen aan de vergroting van de gezamenlijke rijkdom die dan gelijk verdeeld wordt. Het feit dat iemand een materiële hulpbron ontdekt, geeft hem geen rechten daarop, net zomin als wie informatie (bv. wetenschappelijke kennis) ontdekt, daar exclusief recht op heeft (de inspanning die de ontdekking gekost heeft, wordt beloond zoals alle andere inspanningen, nl. door een gelijk deel van de rijkdom te ontvangen). Wie informatie (een technische uitvinding, een kunstwerk) creëert, draagt op een bepaalde wijze misschien meer bij aan de maatschappelijke rijkdom dan wie iets materieels maakt (omdat het eerste in principe oneindig kan gekopieerd worden), en verdient daarvoor erkenning (lof, eerbewijzen), maar dat is geen reden om zelf rijker te worden dan de anderen. Het vraagstuk van het intellectueel eigendom en het onrecht van de huidige patentregeling (denk aan de farma-industrie) vervalt door de socialistische organisatie (zoals verduidelijkt in een eerdere voetnoot). Of deze organisatie centraal moet geregeld worden, is een bijkomende vraag.

Postkapitalisten uiten veel kritiek op het neoliberale geloof in het marktmechanisme, maar denken (omdat ze geen socialisten willen zijn) dat dank zij de i-technologie geen centrale planning meer nodig zal zijn. “We hebben geen plan meer nodig, maar een modulair projectontwerp”, stelt de Britse journalist Paul Mason (1960). Maar wat is een “ontwerp” anders dan een plan? Ofwel denk je dat particuliere initiatieven vanzelf tot harmonie zullen komen, zoals kapitalisten geloven (met hun geloof in de coördinatie door de markt). Ofwel erken je dat grotere eenheden geordend en dus gepland moeten worden. i-Technologie kan bijdragen tot een betere afstemming van de verschillende actoren en sectoren binnen de samenleving, maar juist omdat i-technologie kan bijdragen tot het opstellen, uitvoeren en vooral het corrigeren van een centraal plan. De gevaren verbonden aan centrale planning (een van de grote problemen van het socialisme) verdwijnen daarmee niet, integendeel ze kunnen nog groter worden, maar die gevaren kan je niet oplossen met toverwoorden als “horizontale platforms”. De oplossing ligt in het democratisch maken van het socialisme (gelijke beslissingsmacht én mensenrechten). Dat socialisme zal tegelijkertijd geen groei-socialisme mogen zijn.

i-Technologie en inkrimping

De noodzaak van een inkrimping gevolgd door een stationaire economie, zodat die terug binnen de ecologische draagkracht van de aarde valt en blijft, werd reeds duidelijk bij de bespreking van het consumptisme. Het is ook een voorwaarde om gelijkheid te realiseren. Als we tevreden zijn met een bescheiden behoeftenbevrediging, moeten we geen “absurde” welvaart meer beschermen tegen anderen. Eén voorbeeld: als we geen privé auto meer wensen, komen middelen vrij om vluchtelingen zonder onderdak op te vangen, en omgekeerd: vluchtelingen die komen om een privé auto te hebben, hebben geen reden meer om te komen. Het opgeven van de groei-idee en de gelijke verdeling van de beschikbare welvaart is ten slotte de beste manier om spanning in de (wereld)samenleving te vermijden en zo de kans op terrorisme, vluchtelingenstromen, conflicten en (wereld)oorlogen te verkleinen. Dat is een totaal andere aanpak van veiligheid dan de gangbare.

Veiligheid in ons i-tijdperk

Ons tijdperk kent veel gevaren en dus angst. Terwijl we op sommige vlakken de gevaren negeren of in elk geval niet ernstig aanpakken (bv. milieuproblemen, klimaatsverandering op kop), proberen we op andere vlakken elk risico uit te sluiten en aanvaarden geen enkel toeval of lot meer. Vooral de strijd tegen de (al dan niet vermeend) gevaarlijke of vijandige andere (de terrorist, de crimineel, de vluchteling, de onwillige werknemer, de sociale fraudeur) wordt ongenadig opgevoerd, met gebruikmaking van nieuwe mogelijkheden geboden door de i-technologie. We leven meer en meer in een controlesamenleving. De mogelijkheden om iedereen overal in de gaten te houden zijn enorm toegenomen, overigens zonder dat de burgers dit volledig beseffen. Naast de commerciële bedrijven die meer winst willen halen uit hun “klanten” (zie hierboven) en die de efficiëntie van hun personeel willen verhogen, passen ook steeds meer overheden de technieken toe om hun bevolking te controleren (en werken daarvoor ook samen met de commerciële bedrijven). Het aanbod van de controletechnologie creëert zijn eigen vraag. Het meest gebruikte argument (maar daarom niet de echte beweegredenen) is het verhogen van de veiligheid in de samenleving. Het argument lijkt aan kracht te winnen door de veronderstelde toename van het terrorisme sinds 9/11, maar moet argwanend bekeken worden.

Ten eerste wordt de dreiging van vele gevaren, in het bijzonder van het terrorisme, overdreven. De situatie wordt niet altijd rationeel beoordeeld, maar vaak vanuit angstgevoelens (een zoveelste uiting van de reeds besproken infantilisering). De angstgevoelens worden aangewakkerd door sommige media die op sensatie uit zijn, en door sommige politici, die uit zijn op meer macht om te kunnen controleren.⁶⁴ Terrorismen kan heel veel ellende veroorzaken, wat zo veel mogelijk vermeden moet worden, maar terrorisme kan op zich een stabiele samenleving niet ontwrichten, tenzij die zichzelf ontwricht door een inadequate reactie op het terrorisme.

Ten tweede is het zeer de vraag of de gevaren, in het bijzonder het terrorisme, te overwinnen zijn door meer controle. De efficiëntie van vele “veiligheidsmaatregelen” wordt door wetenschappelijk onderzoek sterk in vraag gesteld. In de jaren 1970 en 1980 waren er meer terroristische (Palestijnse, extreem rechtse en linkse, nationalistische) aanslagen en ook meer slachtoffers dan nu, maar deze golf is weggedeed, zonder de verregaande maatregelen die nu worden voorgesteld.⁶⁵ Volgens onderzoek gaan terreurorganisaties van zelf ten onder aan interne discussie over hun gruwel. Terroristische organisaties halen hun succes uit een verkeerde reactie van de samenleving.

Het is duidelijk dat de samenleving een zekere controle mag en moet uitoefenen. Beperking van privacy en van vrijheid zijn voor een deel nodig voor het welzijn van de gemeenschap. Wie dat volmondig erkent, maar tegelijkertijd meent dat op dit ogenblik de aantasting van de privacy veel te ver gaat, maakt zich verdacht. Het klassieke argument luidt “als je niets te verbergen hebt, kan je toch niet tegen controle zijn”. Er zijn echter meerdere redenen om tegen steeds meer controle te zijn, ook al heb je niets te verbergen.

⁶⁴ De Amerikaanse Holocaust-specialist Timothy Snyder in *De morgen* van 4-2-2017: *Mijn grote zorg is een terroristische aanslag in Amerika binnenkort. Dat maakt het voor Trump mogelijk de rechtstaat buiten spel te zetten of de verkiezingen van 2018 op te schorten.*

⁶⁵ Om informatie te bekomen worden sinds 9/11 ook in democratische landen opnieuw eeuwenoude technieken gebruikt en door velen aanvaardbaar geacht, in het bijzonder het folteren. Dit is een morele ramp, want het haalt heel het moderne idee van individuele rechten en dus bescherming onderuit.

Je kan tegen steeds meer controle zijn omwille van de last die ze veroorzaakt, bv. als je het vliegtuig wil nemen en je een paar keer je broeksriem moet uittrekken. “Ik heb niets te verbergen, dus ik stoor me niet aan controle” is ook gemakkelijk gezegd als je zelden gecontroleerd wordt, omdat je een veilig (lees blank) profiel hebt. Het wordt moeilijker dat te blijven zeggen als je constant gecontroleerd wordt, omdat je een gevaarlijke andere lijkt te zijn.

Je kan tegen steeds meer controle zijn omdat bij controle fouten gemaakt worden met vaak nadelige en blijvende gevolgen voor de ten onrechte verdachten. Databanken vergeten nooit iets en de burgers hebben er zeer beperkte toegang toe, en tot de veiligheidsdatabanken zelfs helemaal geen. i-Technologie verhoogt de kans op kafkaïaanse toestanden, waarbij iemand verdacht wordt zonder dat hij weet waarom, zeker als in de toekomst programma's statistisch data zullen combineren.

Je kan tegen steeds meer controle zijn omdat je toch iets te verbergen hebt, iets waarvan jij wel denkt dat het geen probleem zou mogen zijn, maar waarvan je weet of vreest dat de controleurs het wel problematisch vinden. Een puber die af en toe alcohol drinkt en dat onproblematisch vindt, heeft zeker iets te verbergen voor zijn ouders als die het gebruik van genotsmiddelen door hun kind niet aanvaarden. Hebben de ouders altijd het gelijk aan hun kant? Een persoon heeft voor een machthebber (die macht heeft om te controleren) pas niets te verbergen als beiden akkoord gaan over wat goed en wat slecht is. Waar dat meestal geen probleem stelt voor de grote lijnen (de hoofddoelen, bv. wat een leraar moet bereiken met zijn leerlingen), is dat vaak wel zo wat betreft de methode om de doelen te halen (de stijl, eventuele tussendoelen). Als een schooldirecteur voorstander is van een strenge aanpak, heeft een leerkracht die meer gelooft in een losse aanpak, wel iets te verbergen. Op het moment dat in elke klas een camera zal hangen en de directeur die volgt “want de leerkracht mag toch niets te verbergen hebben”, zal elke leerkracht de facto gedwongen worden om meer les te geven op de wijze die de directeur goed vindt, wat voor sommige leerkrachten betekent dat ze minder goed presteren (want er bestaat, in tegenstelling tot wat vele directeurs denken, niet één goede manier van lesgeven). Controle leidt tot onterechte vrijheidsbeperking en tot eenvormigheid en dus tot verschraling. De meesten die gecontroleerd worden, hebben de neiging zich aan te passen aan het gemiddelde: weinigen hebben de kracht het buitenbeentje te zijn.

Je kan tegen steeds meer controle zijn omwille van mogelijke neveneffecten op moreel gedrag.⁶⁶ Als iemand constant gecontroleerd wordt, zal hij het gewenste gedrag enkel gaan

⁶⁶ Het argument van verminderde moraliteit stelt zich ook bij situationele misdaadpreventie (SMP), waarbij de technologie ervoor zorgt ervoor dat we geen misdaad kunnen begaan (bv. alcoholslot). i-Technologie vergroot de toepasbaarheid van SMP enorm. De tegenstanders van SMP wijzen op het verdwijnen van het morele karakter van de mens. Door zelfrijdende auto's en verkeersdrempels leren we niet langer onze snelheid aan te passen. We worden automaten die goed gedrag vertonen zolang de technologie ons daartoe dwingt, maar slecht gedrag zodra de technologie niet langer werkt. Dat SMP systemen uitvallen of door criminelen omzeild worden, is echter een zeer reëel gevaar. De morele achteruitgang beïnvloedt bovendien onze beoordeling van de doelen waartoe de technologie wordt ingezet. De logica achter SMP stelt dat mensen atomistische, egoïstische wezens zijn die, zodra ze kunnen, een misdaad willen en zullen begaan. De idee dat ertussen leden van de samenleving solidariteit moet zijn, verdwijnt. Voorstanders van SMP wijzen erop dat vaak mensen wel moreel willen handelen, maar dat soms nalaten als ze door emoties overmand worden. Een dronken persoon vergeet zijn morele bekommernis over kinderen die impulsief de straat over steken en dus is het goed dat hij zijn auto niet kan starten.

vertonen omdat hij gecontroleerd wordt en vergroot de kans dat hij het gedrag niet zal vertonen op de momenten dat de controle wegvalt. Door camerabeveiliging leren we geen eerlijkheid meer aan. Het gecontroleerd worden wordt het enige motief, andere motieven (het goed willen doen voor anderen, vertrouwen niet willen beschamen) verdwijnen door de controle op de achtergrond. Opdrijven van controle, die zelden 100% is, heeft dan ook vaak een negatief effect: het ongewenste gedrag neemt toe in plaats van af. Er dreigt een spiraal van controle, te vergelijken met een spiraal van geweld, waar uiteindelijk niemand beter van wordt.

Je kan tegen steeds meer controle zijn omdat je je dan geïsoleerd voelt, omdat je je niet erkend voelt als persoon. In een controlesamenleving is iedereen een potentieel verdachte, wat aanleunt bij een perfide omkering van één van de belangrijkste principes van de rechtstaat: iedereen is onschuldig zolang zijn schuld niet bewezen kan worden. Het vermeerderen van controle komt neer op het verminderen van vertrouwen. Een leerkracht die constant gecontroleerd wordt door zijn directeur (binnenkort misschien alle leerkrachten via een camera in de klas), voelt dat aan als een teken van wantrouwen. Mensen zijn meer dan machines waarbij enkel het bereikte resultaat telt. Mensen blijven steeds personen die behandeld willen worden als principieel gelijken, niet als dingen die door de machthebbers naar hartenlust kunnen gemanipuleerd en gecontroleerd worden. Vertrouwen is belangrijk, omdat het samenhangt met een fundamentele menselijke behoefte, nl. erkend en gewaardeerd te worden. Vooral opgroeiende kinderen hebben vertrouwen nodig om tot hechting te kunnen komen, wat noodzakelijk is om tot een normaal functionerend persoon te kunnen uitgroeien. Dat controledrift en gebrek aan vertrouwen liefdes- en vriendschapsrelaties kapot maken, is voor de meesten duidelijk. Maar ook in bedrijven en verenigingen is het belang en de efficiëntie van vertrouwen ruim gedocumenteerd (desondanks is er, samenhangend met de toenemende bureaucratie, ook in bedrijven en organisaties een maatschappelijke trend tot toenemende controle, mede als gevolg van de beschikbaarheid van meer elektronische mogelijkheden). Hetzelfde geldt voor grotere samenlevingsverbanden, tot de relaties tussen landen toe.

Je kan tegen steeds meer controle zijn omdat de controle de facto bijzondere groepen viseert, zoals allochtonen, werklozen, kansarmen. De controle vergroot de wij/zij tegenstelling en ondermijnt zo het maatschappelijk vertrouwen (wat bij sommige controleurs juist de bedoeling kan zijn). Ondertussen stellen vele specialisten dat etnische profilering amper de veiligheid verhoogt. Uiteraard, vertrouwen wordt soms geschonden en is dus geen waterdichte beschermingsstrategie tegen ongewenst gedrag⁶⁷, maar ook controle is nooit waterdicht. Omwille van 1 persoon die jouw vertrouwen schendt, het vertrouwen verliezen in de andere 99 personen, is een emotionele, maar geen verstandige beslissing. Eén islamterrorist is een onvoldoende basis om 99 andere moslims intensief te gaan controleren. Daar komt bij dat wie zich niet positief erkend voelt, deze erkenning vaak zal nastreven op een negatieve manier, door de anderen kwaad te doen. Veelvuldige

SMP is de rationele handelswijze van Odysseus die zich vooraf laat vastbinden aan de mast van zijn schip om niet naar de sirenen te varen en zo niet te pletter te slaan op de rotsen. Een bescheiden houding lijkt aangewezen: bepaalde SMP zal positief zijn, andere niet. Er moet op gewezen worden dat een verkeersdrempel een beperkte ingreep is waarbij over het doel geen discussie bestaat, twee zaken die niet gelden voor een veralgemeende controlesamenleving.

⁶⁷ Vertrouwen mag daarom niet naïef en nooit blind zijn. Wat dit concreet betekent voor de diverse menselijke relaties, veronderstelt een verdere analyse waarvoor hier niet de ruimte is.

controle versterkt de kans op dit gedrag: soms reageren personen als volgt “awel, als ze me altijd controleren, zal ik eens iets doen wat niet mag”.

En dan is er nog de voornaamste reden om zich te verzetten tegen de huidige uitbouw van een gigantisch controle-apparaat: vroeg of laat zal dat niet enkel tegen criminelen of terroristen gebruikt worden, maar tegen de hele bevolking. Het kan gaan om regeringen die betwistbare maatregelen zullen nemen, bv. de beslissing dat wie - volgens de verzamelde data - ongezond leeft, geen recht meer heeft op medische sociale zekerheid. Het kan ook gaan om regeringen die dictatoriale trekken vertonen, die de democratie willen uithollen of ronduit afschaffen. Extreem rechtse, naar fascisme neigende partijen (die vaak effectief fascistisch zijn, maar dat voorlopig verbergen) winnen, geholpen door de i-technologie, overal terrein. Wie zich niet tegen de toenemende controle verzet, bouwt mee aan zijn eigen onderdrukingsapparaat. Benjamin Franklin heeft gelijk: “zij die een fundamentele vrijheid opgeven voor meer tijdelijke veiligheid verdienen noch vrijheid noch veiligheid.” Wie niets te verbergen heeft in een democratie, kan veel te verbergen hebben in een dictatuur. Wie nu zegt “ik heb niets te verbergen” en de toekomst negeert, is meestal een conformist die gewoon denkt wat de meerderheid of de machthebbers denken en van idee verandert als de anderen veranderen. Hij heeft wat ideeën betreft niets te verbergen, omdat hij geen eigen overtuigingen heeft en meedraait met de wind, of die nu uit goede of slechte hoek waait.

Maar dat valt juist toch te besluiten uit al het voorgaande: wat er nu nodig is, zijn personen die tegen de wind van het huidig i-tijdperk durven ingaan.

Oproep tot actie voor i-bescheidenheid

De boodschap is onontkoombaar: het meeste gebruik van de meeste i-technologie is, om meerdere (hierboven uitgebreid besproken) redenen, iets to 🗑️. Vele van deze redenen zijn dwingend en dringend. Het is hoog tijd om te handelen en dat kan: het technologisch defaitisme (“vooruitgang is natuurlijk, is niet tegen te houden”) klopt niet.

Het klopt dat de i-ideologie (“alle i-gebruik is goed”) enorm sterk is en zichzelf versterkt door positieve feedback (door de i-ideologie komt er meer i-gebruik, waardoor de i-ideologie nog meer verspreid wordt, waardoor er nog meer i-gebruik komt, waardoor...). De enige weg uit deze carrousel is dat individuen weigeren nog langer mee te draaien. Dat is niet onmogelijk. Ideologie (propaganda) kan niet blijvend het gezonde verstand van iedereen benevelen. En ook al haalt het verzet aanvankelijk niet veel uit, omdat er zo weinig personen meedoen, dan is er nog dit argument tot - bescheiden - optimisme: elke grote verandering begint klein.⁶⁸ Wat jij doet als individu, doet er toe.

Op die vlakken waar je zelf autonoom kan beslissen, kan je stoppen met het gebruik van i-technologie, of het in elk geval verminderen, met eventueel periodieke geheelonthouding (zoals het ook zinvol is voor wie geen vegetariër wil worden, om toch minder vlees te eten). Je kan je facebookaccount sluiten, je smartphone wegdoen, geen i-auto gebruiken (alle auto's tegenwoordig, zelfs als ze nog niet zelf rijden), als leerkracht in hoofdzak niet-digitale leermiddelen blijven gebruiken die hun deugdelijkheid hebben bewezen. Het lijkt een offer, maar dat is het niet voor wie de zaken nuchter bekijkt. Je verliest wat plezier, dat echter hoofdzakelijk banaal is, en wat gemak, dat hoofdzakelijk futiel is. Voor wie toch moeite heeft het gemak op te geven, is er een gemakkelijke weg. Gemakkelijk is om de nieuwe i-technologieën die nog op ons afgevuurd zullen worden, niet te gaan gebruiken: omdat je het eraan verbonden gemak en plezier nog niet gewoon bent, zal je het niet missen. Wie zich nooit een gsm heeft aangeschaft, mist niet de voordelen ervan; wie zich in de toekomst geen zelfrijdend voertuig aanschaft, zal het niet erg vinden zelf te moeten sturen, zoals bijna niemand dat nu erg vindt. Een nadeel blijft wel dat zo'n houding leidt tot een mate van sociaal isolement. Wie consequent alle gebruik van i-technologie stopt, wordt in onze samenleving marginaal (maar alle gebruik stoppen is natuurlijk niet nodig en niet wenselijk). Het is aangeraden steun te zoeken bij gelijkgezinden (en soms zijn principes opzij te zetten om totaal isolement te voorkomen).

Op vlakken waar je niet zelf kan beslissen, kan je protesteren tegen (specifieke vormen van) het gebruik van i-technologie en acties ertegen steunen. Je kan stemmen op een politieke partij die tegen het veelvuldig gebruik van camera's in de openbare ruimte is. Je kan (toegegeven, enigszins contradictorisch, maar is leven zonder enige contradictie mogelijk?) i-aanhangers steunen die i-middelen inzetten tegen de i-monopolisten (ethische hackers). Je kan als leerkracht in een school die zoals alle scholen zoveel mogelijk digitaal wil gaan, wijzen op het boek *Le désastre de l'école numérique - plaidoyer pour une école sans écrans* (Philippe Bihoux en Karine Mauvilly, 2016), dat het project van verregaande digitalisering afwijst als *waanzinnig vanuit pedagogisch, ecologisch, sociaal, financieel en gezondheidsperspectief*.

⁶⁸ Met de woorden van de Nederlandse dichter Remco Campert (~1929): *zoals storm met zacht geritsel in de tuin, zoals rivieren met een kleine bron versholten in het woud, zoals een vuurzee met dezelfde lucifer die de sigaret aansteekt*.

Op beide vlakken is het geschetste gedrag een impliciete kritiek op de heersende zingevingsethiek en samenlevingsethiek (er wringt iets bij ecologen en anti-neoliberalen die meedoen met allerlei i-hypes). Deze kritiek kan je ook expliciet uiten.⁶⁹ Je kan anderen proberen te overtuigen dat we anders moeten gaan leven, dat we enerzijds de groei en het consumptisme (infantilisme, ...) moeten opgeven en een andere (bescheiden) zingeving moeten nastreven en dat we anderzijds de gelijkheid van mensen en de rechten van alle mensen consequent moeten realiseren. Er is een zingeving en een samenleving denkbaar die het waard zijn to 🍌 Een andere wereld, waarin we anders gaan leven, is mogelijk. Als er zo'n andere wereld komt, kan i-filosofie zich concentreren op haar kerntaak: bepalen welk gebruik van welke soort i-technologie zinvol en aanvaardbaar is in die wereld. Het afwijzen van de hoogmoed van ons i-tijdperk moet niet leiden tot nederigheid die elk i-gebruik afwijst, maar is enkel de voorwaarde om te komen tot een verstandig en dus bescheiden i-gebruik.

Kinderspelen van Pieter Bruegel (1560): 80 manieren voor kinderen om te leren en om zich te amuseren, maar zonder verhoogde kans op bijziendheid en concentratiestoornissen, zonder steeds meer geld te kosten, zonder natuurlijke hulpbronnen uit te putten (bv. zeldzame metalen), zonder massa's CO2 uit te stoten, zonder gevaarlijk afval te veroorzaken en zonder al de andere nadelen van elektronisch i-speelgoed. Bruegel schildert hier geen volwassenen: die moeten zich soms vermaken, maar niet langer kind zijn (zie p.24).

⁶⁹ In tegenstelling tot wat Campert stelt, kan verzet niet enkel beginnen met kleine daden, maar ook met grote woorden. Woorden uitspreken is een ideële (virtuele) bezigheid, daden stellen is een materiële (reële) bezigheid. Daden stellen heeft daardoor meer impact, maar blijft beperkt qua omvang en is moeilijker uit te voeren, terwijl woorden uitspreken minder impact heeft, maar veel ruimer kan gaan en gemakkelijker is.

Bescheiden - droefblij - leven met Pieter Bruegel

De kenmerken van ons i-tijdperk – infantilisering, omdraaiing van middel en doel, instantisme – zijn een gevolg van onze moderne cultuur die enerzijds niet meer gelooft in een leven na de dood, maar anderzijds de uiteindelijke zinloosheid van het leven als gevolg van de dood niet onder ogen wil zien en daarom weglucht in de rusteloosheid van het (i-)consumptisme dat enkel nog het hier en nu erkent (zie p. 28-30). Pieter Bruegel toont ons in “De ekster op de galg”, geschilderd in het begin van het moderne tijdperk (1568), een andere levenshouding: een bescheiden houding t.o.v. de uiteindelijke zinloosheid als gevolg van de dood.

De dood mag enerzijds niet genegeerd worden – het kruis bij (waarschijnlijk) een graf moet er ons aan herinneren dat we als het ware allen veroordeeld zijn tot de galg. De dood mag anderzijds het leven niet vergallen. Het leven gaat door zoals een stromende rivier, zowel politiek-militair (het kasteel), socio-cultureel (de kerk in het dorp) als economisch (de boerderij met watermolen). Ondanks de dood kunnen en moeten we zinnige dingen doen, lichamelijke genietingen zoals dansen (en zelfs de uitscheiding – de man links onderaan zondert zich af, maar “schijt niet tegen de galg”) en daarnaast geestelijke genietingen zoals (bij de twee heren op de voorgrond) het bewonderen van de natuur, genietingen die we bij voorkeur samen beleven, want het er voor elkaar zijn geeft de grootste zingeving. Er zijn dan ook twee eksters afgebeeld: een droevige ekster op de galg, die met spijt de dood overdenkt, maar ook, dicht bij de grond, een blijde ekster die voedsel zoekt, want, zoals een 16^e eeuwse spreekwoord zegt: “de ekster kan het huppelen niet laten”. De ekster verenigt het witte en het zwarte, het blijde en het droevige. Dit schilderij kan bekeken worden als een oproep tot een droefblijde levenshouding.